

A-6670

Töll.

Saaremaal ja Abruka saarel
kasvavad
arstirohutaimesed.

Saaremaal ja Abruca saarel
kasvavad
arstirohutaimeid.

Taimed, mis varemalt arstirohuna
tarvitatud ja mis praegu
tarvitamisel.

Proviisor J. Tõll.

Kuresaar
1929.

H. Papp'i, trükk Kuresaares.

4509

A-6670

Sissejuhatus.

Töötades oma erialal ja tutvunedes Saaremaa taimestikuga, olen märkanud, et rahva seas kõige algalisemad teadmised arstirohutaimede kohta puuduvad, nagu nende tundmine, korjamise aeg, kuivatamine, alal hoidmine ja misjagused osad teatavasti taimest tarvitatakse, lõpuks nende kasvatamine jne. Lootan, et käesolew väike kirjatöö seda osalt aitab lahendada.

Selle kirjatöö juure asudes tekkis kõige päält küsimus, kas on Saaremaal kaswamad arstirohutaimed tarvitamiseks küllalt kõlbulikud. Wõtsin sellepärast kõigepäält mõned tähtsamad nendest keemilise uurimise alla, kus juures selgus, et Saaremaal kaswamad arstirohutaimed oma hääduse poolest teistel kohtadel kaswawatest maha ei jää.

Siin toon oma uurimise lühikese kokkuvõtte.

Saksamaa pharmakopöös nõuab, et maarjastõna ja la juurest valmistatud ekstrakt sisaldaks 26—30% toorest mõjuollust filitsiini. Abruka saarelt korjatud juurest valmistatud ekstrakt sisaldas seda 36%. Nagu näha rohkem, kui Saksamaal nõutakse.

Leesika lehtedelt nõutakse, et nemad sisaldaksid 1,6—3,6% mõjuollust arbutiini. Kärklalt ditse ajal korjatud leesika lehti uurisin kolm korda järgimööda ja leidsin nendes keskmiselt 2,94% mõjuollust arbutiini. Ka meie pookspuukoor, mida neli aastat hiljem tema korjamise ajast uurisin, ei ole teistest halvem. Kummelid ei ole isiklikult uuritud, kuid Saaremaalt väljawiidud kummelite kohta on asjatundjad kiitwa otsuse annud ja nad paremate hulka arwanud.

Taimete kultiveerimine arstlikeks ning tehniliseks otstarbeks ei ole mitte uuemaaja saawutus. Juba wanad egiptlased palsamide ja waiude saawutamiseks on katseid sellel alal teinud. Roomlaste ja kreeklaste juures leiame meie ka niisamuti arstimise otstarbeks taimede kaswata-

mist. Rooma ajalookirjutaja Pliniuse töödes leiame teateid mitmesuguste taimede tarvitamise üle. Sedasama leiame ka araablaste juurest. Mitmetel aegadel ja mitmel pool on waimulikud seda harrastanud, näituseks floofritre mungad jne.

Et küll moodjad keemilised preparaadid praegu wõist- lewad otsekohese taimeteosade tarvitamisega, ei ole karta wiimaste tarvitamise väljasuremist. Paljud tähtsamad ja praegu moodjad rohud on just taimetest wälja töötatud. Need kujutawad aga enesest taimetest eraldatud üsfituid mõjuollusid ja nende mõju wõiks öeldi on ühekülgne. Teada on, et wärskest taimest walmistatud rohu mõju isesugune on, kui kuivatatud taimest, kuna ekstraktide mõju on jälle isesugune. Selle põhjuseid ei saa kahjuks siin kohal seletada, sest see wiiks wäga kaugele.

Et igas riikis niihästi arstirohu, kui ka tehniliste tai- mede korjamist ja kasvatamist püütakse edendada ja et meie Saaremaal kaswawad taimed oma hääduse poolest selleks küllalt kõlbulikud ning maapind nende kaswata- miseks kohane, — siis arwan nende korjamise ja kaswata- mise edendamist Saaremaal täielikult kohaseks.

Saksamaal on selleks seltid asutatud, kes seda püüa- wad edenda. Ka on sääl eriline ajatiri olemas, mille abil üsfitud saawutusel sellel alal töikidele taimete kaswataja- le teatawaks tehakse.

Taimede mõjuollustest.

Haiguse wastast mõju ei awalda mitte kogu taim ehl selle osa, kude, waid taime kaswamise ja arenemise juures sünniwad taim ehl kudes wõi organismis wähemal ehl suuremal määdul isesugused ollused, mis haiguse wastaselt mõjuwad. Paljud nendest wõib keemilisel teel taim ehl keest ära lahutada ja puhtal kujul tarwitada. Nad sünniwad kas kogu taimes ehl nad koguwad ennast ükssüütesse taim ehl osadesse. Mitmed nendest ei ole taim ehl tema kaswamise ja arenemise juures määdapääsemata tarwilikud ja wõib taim ehl ilma nendeta hästi wälja areneda. Nende tekkimise pääle taim ehl kaswamise juures awaldab suurt mõju see, mis sugustes tingimustes taim ehl kaswab, nagu maapind, wihmane ehl kuiv suwi jne.

Nii tuleb ette, et mõnikord see ehl teine taim ehl kaswamine mõjuollusi ei sisalda, ehl nende poolest niiwõrd waene on, et ta arstimiseks ei kõlba.

Selle selgitamiseks toon wäikse näite. Werew sõrmkübar on tuntud rohuna, mis südametegewuse pääle suurt mõju awaldab. Alguses kui seda mõju tundma õpiti, korjati see taim metsast. Hiljem, kui metsade häwinemise ja mõnel muul põhjusel metsikult kaswawat taim ehl enam saada ei olnud, tehti katsed seda peenardel kaswatada. Peenardel kaswatamise juures aga selgus, et sääl kaswatatud taimetest valmistatud rohtudel jarnast mõju südame peale ei olnud, kui metsikult kaswanud taimetest valmistatud rohtudel. Mõnikord ei awaldanud nad mingisugust mõju südame tegewuse peale, kuna teistel kordadel see nii wäike oli, et sel ei olnud mingisugust tähtsust. Sellepärast leiame ka wanematest ametlikkudest ettekirjutustest nõudmiseid, et tarwitatud peab saama metsikult kaswaw taim. Nii näeme sellest, et ühes ja samas taimes ühel tingimisel mõjuollused sünniwad ja teisel tingimisel ei sünni. Nüüd on juba nii kaugele jõutud, et Werew sõrmkübart nii osatakse kaswatada, et tema on arstimiseks täiesti kõlbulik.

Kas üks ehl teine taim mõjuollusi sisaldab, ei saa tema wälimuse järele otsustada. Selle kindlaks tegemiseks on lahutussteaduse poolt wäljatöödatud wastawad talituswiisid, millede abil seda kindlaks tehakse.

Need mõjuollused kuuluvad väga mitmesugustusse teemia ainete klassidesse ning nende mõju inimese organismisse on väga mitmesugune. Mitmed neist on väga tanged lihtsid ja ainult õige tarvitamise viisi juures võimsad abinõud haiguse vastu võitlemiseks, kuna ostmata tarvitamise juures kardetavamad on, kui haigus ise, mille vastu võitlemiseks taheti neid tarvitada.

Paljud taimedes ettetulevad mõjuollused on püsivad, s. o. nad ei lagune kergelt mitmeks teiseks aineks, millel ei ole enam haiguse vastast mõju.

Teised mõjuollused sellevastu muutuvad väga kergesti ja lagunewad teisteks osaineteks, millel enam haiguse vastast mõju ei ole.

Lagunemise või hävinemise põhjused on mitmesugused. Näituseks üleliigne keetmine taimest rohu walmistamise juures. Esmalt aurawad, siin ühes weeauruga ära eeterlised õlid ja muud kiiresti aurawad ollused; teiseks lagunewad kõrge soojuse juures mitmed ühendused, mida nimetatakse esteriteks.

Kõige suurem ja sagedam mõjuolluste hävinemine sünnib aga siis, kui korjatud taim ei sa õigel viisil kuivatatud ja alalhoidud. Kui hea ja rikas ka taim korjamise ajal mõjuolluste poolest ei ole, võib ta halwa kuivatamise eht alahoidmise läbi nad täiesti kaotada ja arstimiseks kõlbmataks muutuda. Kõige suuremateks teguriteks on selle juures taimes ühes mõjuollustega ette tulewad isesugused ollused, mida nimetatakse ensüümideks eht fermentideks. Teatawatel tingimistel awaldawad need ensüümid suurt mõju mõjuolluste peale, neid ära hävitades.

Väältnäha on tammekoor õige lihtne, nii et näib nagu ei nõuaks selle alalhoidmine mingisugust hoolt. Keemiliste uurimiste abil on aga kindlaks tehtud, et tammekoor harilikult toas hoidmise juures oma mõjuollustest ühe aasta jooksul poole kaotab. Vääteguriks selle juures on tamme koore ettetulew ensüüm oksüüd, mis tamme koore mõjuolluse, parkhappe, ümbertöötab üheks teiseks olluseks, millel ei ole enam arstlist tähtsust.

Ka on väga õpetlik ja igaleühel kättesaadaw näide, taimetes peituwate olluste muutmise kohta paakspuukoor. Wärske paakspuukoor sissewõetult ajab oksjele. Lastakse feda koort aga kõigewähemalt aasta seista, siis kaotab

ta oma ofseleajawad omadused ning omab kõhulahtitege-
wad omadused.

Üldiselt on niiskus pääteguriks, mis ensüümide mõju
väljakutsub. Ra walgus mõjub mõjuolluste häwinemiseks
kaasa. Seepärast tuleb iga korjatud taim kohe hoolega,
ruttu, wilus, kuiwas õhus ja parjas soojuses kuivatada.
Päikese käes kuivatamine ei kõlba. Alal tulewad hoida
hästi kaanetatud nõudes, nagu puhtad plekid jne. ning
kuiwas kohas, mitte aga väga soojas.

Sagedasti olen külades näinud, et korjatud taim ka-
tuse räästa alla peidetakse, kus ta siis kuibab ja pärast
kuni tarwiduseni alalhoidub. Siin mõjub ta pääle wahel-
duwalt niiskus, külm ja soojus, mis ta wäärtuse täiesti
häwitab. Sarnane talituswiis on täiesti kõlbmatu.

Korjata on taime kõige parem kuiwa ilmaga. Niiske
ilmaga korjatud taimed wõiwad oma küljes olewa niiskuse
tõttu väga ruttu palawaks minna mille läbi nad mitmel
wiisil kannatada saawad.

Mis aastaajasse puutub, millal taimeid peab korja-
tama, siis on teaduslilkude uurimuste läbi kindlaks tehtud,
mil ajal üks ehk teine taim oma mõjuolluste poolest kõige
rikkam on, — ja see aeg on siis korjamise ajaks määra-
tud. Üldiselt wõit umbes järgmiselt kokku wõtta. Koorte
korjamise ajaks oleks kõige parem mäha aeg, millal koor
kõige kergemalt lahti tuleb. Lehtede korjamise ajaks oleks
kõige parem ditsemise eelne ehk ditse alguse aeg. Dite
korjamiseks kõigeparema ditseaeg, millala died kõigeparema-
lt wälja arenenud. Pudenewad died ei kõlba enam korja-
miseks. Edaspidi on see iga taime juures nimetatud.

Mis taimede kultiveerimisesse puutub, siis pikemalt
fellest iga ükshku taime juures. Üldiselt oleks helda, et
kultiveerimiseks sagedasti niisugused kohad olla wõiwad,
mida muidu kui mahajäänd-maad tuntakse ja millegi jaoks
ei tarwitata. Mõne arstirohu kaswatamiseks oleks ta
aga kohane ja annaks wäikse kõrwal-sissetuleku. Korja-
takse ju sagedasti metsadest terwed päewad marju, et
wäikest kõrwal-sissetulekut saada. Miks ei peaks maha-
jäändmaadele, kraawide kallastele jne. arstirohu taimeid
istutama, et hiljem nende eest kõrwalist teenistust saada.

Griosa.

Suurema osa nendest taimetest olen isiklikult kindlaks määranud, kuna ülejäänud osa juures olen käsitleanud vastavaid Saaremaa uurijate teoseid. Taimed on lihtsalt asetatud eestikeelse nimestiku järele.

1. **Angerwaks.** — *Ulmaria pentapetala* Gilib. Saaremaal: Worm, orm, naisterohi. — Ehtes Mädesiib, Die Blutkrautwurz. Der Geißfuß. Die Ulmen. Das Wurmkraut. Der Ziegenbart. — Raswab metslikult niisketes kohtades, wõsastikus. Korjatakse mõnel pool died ütsinda, teistes kohtades lehed ühes õitega, kõige paremal õitse ajal.

Sisaldab: Pääasjalikult spiroiini ja eeterlist õli.

Arstirohuna: Kui rahwarohi warematel aegadel kõhu läbijooksu, werejooksude, walgetewooluse ja hüsteria vastu. Wenemaal kurgu, rinnahaiguste, rästiku ja hullude loomade hammustamisel.

2. **Angerwars.** — *Vincetoxicum officinale* (Cynanchum Vincetoxicum Moench). — Weiße Schwalbenwurz. Ruuwades, kivistes kohtades, kinkudel. Tarwitatud on juurt.

Sisaldab: Eeterlist õli, terawate omadustega emetiini sarnane ollus. Juured on higistama ja ofseleajawad ning kuse hulka suurendawad omadused. Wanematel aegadel tarwitamisel olnud weetõwe, raskelujulise haawade, palawiku ja kuufordade äraoleku arstimiseks. Hiljemal ajal rellameeriti seda kui mõjuwat rohtu hulluks läinud loomade hammustamise vastu. Praegusel aja weel ainult loomade arstimiseks, *Radix Veratri* asemel. Ruuwatatud õitega arstitakse ära keedetud kohti; keedisega — halba juukse kaswu.

3. **Arnika.** — *Arnica montana* L. Arnika. — Wohlverleih. Wolfsblume. Fallkraut. Stichkraut. — Korjatakse terwed õisikud, mis warrest köhe kätte alt lahutatakse. Korjata kõlbawad ainult täielikult wäljaarenenud died; ka ei tohi nad liig wäljakaswanud olla. Wiletsad ja wigased died tulewad kõrwale jätta. Wigastes õites asuwad sagedasti putuka „*Musca arnicae*“ tõugud ja munad, mis hiljem kogu terve õitekogu ära rikkuda wõiwad, sest apteekis tarwitatawalt kaubalt nõutakse, et see peab olema

putukate poolt rikkumatu. Korjamist tuleb ettevõtta kui-
wa ilmaga.

S i s a l d a b : Eeterlist õli, mõruainet, arnitsiini, waiku
ja parkainet.

U r s t i r o h u n a : Wanematel aegadel tarwitati õisi
ja nendest valmistatud piiritust kui kõit. parandawat rohtu.
Saaremaal tuntud kui „wenindhaige“ rohi. Urstiteaduses
põrutuste ja löönd kohtade pääle ning kui kaudsel ehk
otsfeteel närwifid ja organismi elustaw rohi. Arnika juu-
rikad, mis hilja-sügisel kolmandal ehk neljandal taimne
eluaastal korjatakse, tarwitatakse niisama kui died.

Selle taimne esitafin fellepärast, et saarlased sellest
palju räägivad, paljud seda ütlewad tundwat ja isegi
korjawat.

Isiklikult ei ole ma seda taimne Saaremaal metsikult
kaswamas leidnud, waatamata suurele otsimisele. Järele-
pärimiste pääle on kõige rohlem ettenäidatud arnika ase-
mel kuldwiksa (solidago virga aurea L.) on ka palju teisfi
korwõielisi arnika asemel ettenäidatud. Baltimaade taimes-
tiku uurija mag. J. Klinge ütleb seda Kuramaal metsikult
ette tulnud olevat.

Waatamata sellele, et seda siin ei leidu, oleks ta
kohane kaswatamisel. Kaswatamist tuleks järgmiselt toi-
metada. Arnika kaswatamisel on kõige kohasem lahja
sawine turbapõhjaga maa. Maa tuleb ülestunda ja ära
äästada, selle maa pääle külwatatakse sügisel augustikuul
ehk warakewadel rohuseemned, mis heinaks kõlbulitud ja
millele $\frac{1}{3}$ osa arnika seemneid hulka segatud. Pääle külwi
rullitakse maa kõwaks. Wõib ka augustis seemneid pee-
nardele külwata ja kewadel laiali istutada, nii et iga
taimne wahet oleks umbes $\frac{1}{2}$ meetrit. Esimesel aastal saa-
me arnikapõllult ainult heina. Peab ettewaatama, et hein
noori arnika taimi ära ei lämmataks. Niitmisel peab
hästi kõrgelt niitma. Rohuseemnete asemel wõib ka sügi-
fese külwi juures rufis olla ja kewadise külwi juures kaer.
Wiimase korral ei saa meie esimesel aastal arnika põllult
mitte heina, waid wilja.

Teisel aastal annab arnika põld juba täieliku lõikuse.
Korjata tulewad died nagu eelpool kirjeldatud. Juurikad
wõiwad aga alles 3 ehk 4 aasta sügisel korjatud saada.
Need pestakse mullast puhtaks, puhastatakse narmasjuur-
test ja kuivatatakse parajas soojuses kiirelt.

4. **Efeu.** — *Hédera hélix* L. — Luuderohi. Raga-
mailase rohi. Efeu. — Raswab Sörwe poolsaarel kiivistes
metsades. Tarvitamisel on olnud pääasjalikult lehed.
Pääle lehtede on veel tarvitamisel olnud waiik, mis
taime haawadest wälja jookseb, ja puulaastud; wiimased
kadusid ruttu tarvitamiselt.

Sisaldab: Waiiku, hedera hapet, hederini ja mõru
ollust alusliste omadustego.

Arstirohuna: Rahwarohuna haawade pala-
wiku wähendamiseks, naha wäljalöömistele ning wäiksete
wistrikute ja paisete puhul. Soowitused limajookside ja
kuufordade wäljakutsumiseks ei jole tarwitamist leidnud.
Lehed äädikaga keedetult olla hää konnafilma rohi.

5. **Emanöges,** walge. — *Lamium album* L. —
Weiße Nessel. Taubnessel. — Korjatakse died ilma tupeta,
mis wõimalikult ettewaatlikult, hästi laialilaotatult, kiirelt
parajas soojuses kuivatatakse. Korjamine sünnib maituust
kuni augustikuni. Ullahoida hästi kaanetatud nõus.

Sisaldab: Lima, lamiini ja parkainet. Arstirohuna:
Rui werejookside waigistaja itungalterade asemel, tee
näol ja loputamiseks. Naisterahwaste rohi kuupuhastuste
riikete puhul ja walgete woolu wastu.

6. **Heinputk.** — *Angélica silvestris* L. — Wilde Engel-
wurz. — Wõsastikus, jõe kallastel, madalatel heina-
maadel. Korjatakse sügisel juurikas.

Sisaldab: Eeterlist õli, waiiku, parkainet, angelika-
hapet, palderjanihapet.

Arstirohuna: Rui rahwarohi kõhuhaiguse wastu
ja kõhu tegewuse tõstja. Ka kõhuusside, täte wärisemise
ja neeruhaiguste wastu.

7. **Siiretõrw.** — *Capsella bursa pastoris* Mnch. —
Hirtentäschchen. Täschelkraut. — Metsikult teede ääres,
prügil, põldudel. Selle taime tarvitamine on väga
wana. Juba Kreeka arst Dioskorid omas töös „De materia
medica“ nimetab seda. Korjatakse taime maapäälised
osad paremal õitseajal, mis arstirohtude walmistamiseks
kõbe wärskelt kõigeparemad tarwitada oleksid, sest selle
taime mõjuollused on väga kergesti lagunewad ja kaowad
väga kergesti mitte küllalt hoolsa kuivatamise ja alal-
hoidmise juures.

Sisaldab: bursiini, glykosiidi sarnast hapet, bursa-
hapet.

Arstirohuna: Nina ja emaka werejookfude wasta keedise ja leotise näol, üleliigsete kuupuhastuste arstimiseks ning luupainaja wastu.

Mõne allika järele olla seda rohtu kõige parem esimeste seemne walmimise eel korjata.

8. **Sobufastan.** — *Aesculus hippocastanum* L. — Wilder Rastanium. — Uedades istutatult. Korjatakse koort, milleks kõlbulit noorte okste ja tüwede foor.

Sisaldab: Aesculiini, aesculotiini ja parthapet.

Arstirohuna: Rahwarohuna läbi-, lima- ja werejookfude ning korduwa külmatõwe puhul hiina koore asemel. Rastanja seemnetel on ka samasugune mõju.

Ra died on tarwitamisel olnud.

9. **Humal.** — *Humulus lupulus* L. — Der Hopfen — Metsikulit tuleb arwa ette. Raswatatakse aedades. Korjata tulewad kabiide sarnased emadied ja hõõrumise läbi nendest lahutatud õlinaärmed. Et häid humalaid saada, peab isadied warem ära häwitama.

Sisaldab: Died ühes näärmetega; waiku, eeterlist õli, wähe parkainet ja mõruainet.

Arstirohuna: Unepuuduse ja seedimise rikete puhul. Näärmed, lupuliini nime all tuntud, on praegu tarwitusel suguorganide haiguste puhul.

Tehniliselt suurel tarwitamisel õllepruulimise juures.

Meil Saaremaal keedetakse palju koduõlut ja sellepärast on siin ka nõudmine humalate järele suur. Rohapääal kaswatatakse seda väga wähe, kuna suurem hull wäljast sisseweetakse. Seepärast tuleks selle taimet kodu kaswatamisele suuremat rõhku panna. Selle läbi jääks mitmed kroonid saarlaste oma kätte, mis nüüd aga wäljaspoole Saaremaad lähewad.

10. **Suulhein**, ümarleheline. — *Drosera rotundifolia* L. — Rundblättriger Sonnentau. — Metsikulit turba-soodes, rabades. Terwe taim korjatakse õitseajal.

Sisaldab: Pepsüütaolist fermenti. Parkainet.

Arstirohuna: Rahwarohuna kui kusele ajaw ja läkastawa kõha wastane rohi. Rord on ka katseid tehtud tiisikust arstida.

Pääle selle on see rohi weel tähtis, kui meie suurim putukafööja.

11. **Sunditubakas**, karwane. — *Hieracium pilosella* L. — Langhaariges Sabichtkraut. — Raswab metsikulit

Sisaldab: Lichenin (sambla tärklis) Dextrolichenin, Cetrarhape.

Arstirohuna: Kopsuhaiguste, isegi tüsikuise vastu tarwitusel. Mõnes põhjamaa tohas toiduks. — Apteerides on ta tuntud pödrasambla nime all. Botaaniliselt ei ole see nimetus õige, sest botaanikas tuntakse pödrasambla nime all: *Cladonia rangiferina*, Renntierflechte.

18. **Jooksjarohi**, okaline. — *Ononis spinosa* L. — Dornige Hauhechel. — Luce järele tuleb Saaremaal ette. J. Klinge kahtleb selle üle, kuna G. Wilberg seda ülepää Eesti taimestikku ülesõõnitud ei ole. Siiklikult ei ole leidnud.

Sisaldab: Ononini, waitu, tärklisi, ononidi, ja glyzyrrhizini sarnast ollust.

Arstirohuna: Rufeleaajav ja werepuhastaja rohuna. Tehniliselt wiinawabrikutes.

19. **Jõhvikas**. *Vaccinum oxycoccus* L. (*Oxyhocus* Pers.) Moosbeere. Kranzbeere. — Rohades, soodes. Marjad, mis harilikult siis korjatakse, kui juba külmamise läbi pehmeks tehtud.

Arstirohuna: Rui arstirohi otskohesest mõttes tal tähtsust ei ole. Läheb peaaesjalikul karastavate jookide valmistamiseks.

20. **Kadaakas**, harilik. — *Juniperus Communis* L. — Gemeine Wachholder. — Pääesjalikul tarwitatakse marju mida teiseaasta sügisel korjatakse, kui nad ilusaks mustaks on muutunud. Rohelisi marju koguda ei kõlba. Pääle marjade tarwitatakse kadala pindu ja puud mitmesuguste õlide ajamiseks.

Sisaldab: Eeterline õli, wait, wiinamarja suhkur.

Arstirohuna: Marjad, pääesjalikul kui kufeleaaja- ja rohi ning kõhu meetõve, jookswa ja närvi haiguste puhul. Eeterlised õlid ja tõru tarwitatakse välispidiseks jookswa, luuvalu ja nahahaiguste arstimiseks. Marju kui ka noori okste latvu tarwitatakse suitsetamiseks tubades õhu puhastamiseks. Teaduslikult on see pruuk ka põhjendatud. Suhkru (mis marjades ja õrsalatwades) põletamise juures sünnib kaasi sarnane ühendus sipelga happest, atsetylenist ja wesiinikust, mis väga kange pifilaste häwitaja ja soojatõbe, koleera, rõugete ja teiste külgehakawate haiguste pifilased väga ruttu tapab.

Tehniliselt tarwitatakse marju suurtes hullkades wiinawabrikutes, kus neist Hollandis kuulub Genewer ja Ing-

hümaal Gin valmistatakse. Genewer ei saada mitte des-
tilleerimise teel alkoholiga, waid marjade käärimise teel,
sest marjad kõrge suhkru sisalduse tõttu annawad ise
hulka alkoholi.

21. **Raetis rohi.** (Liwa tee). Nõmme-Rawanduse
rohi. — *Thymus serpyllum* L. Fed-Quendel. — Feldkümmel.
Feldthymian. — Metsikult liwa tinkudel, lagendatel koh-
tabel, kruusastel maadel. Korjatakse kõigeparemal ditse
ajal juuli ja augusti kuul kogu taim.

Sisaldab: Eeterline õli, Thymol wähesel mõõdul.
tarwakrol. Parkaine, mõruaine, rasw.

Arstirohuna: Wannideks ja aromalisteks ehk
lõhna patjadeks. Rahwarohuna kui kergelt äritaw kram-
pidewastane rohi. Mõnes paigas rinna rohuna.

22. **Ralmus.** *Acorus calamus* L. Gemeine Ralmus.
Metsikult tiikides, järwehes, soodes jne. Korjatakse sügisel
juurikas. Paremaks loetakse nende taimete juured, mis
mitte alati wees ei ole. Kuivatatud juurikad tulewad
alalhoida kõige parem plekknõudes walguse ja päewa eest
kaitstult.

Sisaldab: Eeterline õli, mõruaine, akorin, alkaloid,
kalamin ja cholin.

Arstirohuna: Rõhurikete rohuna, suuloputiste,
hambatinktuuride ja pulbrite lisana. — Tehniliselt likööri-
wabrikutes ja kondiitri ärides.

23. **Ranarbit,** harilik. — *Calluna vulgaris* Salisb. —
Gemeine Resenheide. Gemeines Heidenkraut. — Metsikult
nõmmedes, oksametsades, rabadel. Korjatakse ditseajal
peened rootsude otsad ühes dite ja lehtedega.

Sisaldab: Ericin, Ericolin, Colluna parthape.

Arstirohuna: Kiwihaiiguse puhul.

Tehniliselt tarwitatakse lehti humalate asemel ja naha
parkimiseks.

24. **Ranep.** — *Cannabis sativa* L. — Gemeine Hanf.
Põldudel, aedades kaswatatuna. Tarwitakse täiesti
walmisküpsenud seemneid.

Sisaldab: Raswast õli, waiwu, suhkru, munawalget.

Arstirohuna: Praegu wähe tarwitusel. Waremalt
tarwitati emulsiooni näol kuse juhtide põletikkude puhul
kui pehmendawat rohku. Õli olewat väga häa täide
wastu. Wäljaspoolt naistele üleauruse piima rohkuse vastu.

25. **Rannite**, kolmewärwiline. — *Viola tricolor* L. — Das Stiefmütterchen. Das Denckblümchen. — Metsikult põldudel, kinkudel, heinamaadel. Pharmacopöe nõuab ainult metsikult kasvava taime tarvitamist ja nimelt ainult kollaka ja valkjasa-violett kirju ditega. Korjatakse ditse ajal terve maapääline taime osa maiist kuni septembrini.

Sisaldab: *Violaquercitin*, violiin, parkaine ja salitsüül hape.

Arstirohuna: Rahwarohuna pääasjalikult kui were puhastawat rohtu; lastele tee näol naha väljalöömistele puhul. Pääle seda rinnahaiguste, kroonilise kõha, kõhnatõve ja südamehaiguste puhul.

26. **Rannite**, lõhnaw — *Viola odorata* L. — Das Blauochschen. Das wohlriechende Veilchen. — Uedades, ka metsikult. Korjatakse terve maapääline taime osa.

Arstirohuna: Kivihaiiguse, langetõve, krampide ja närvihaiguste puhul. Mõjub ka oksel ajal ja kõhulahti tegewalt.

27. **Rarikatar**, kollane. — *Anthemistinctoria* L. — Färber-Kamille. — Kinkudel, kesadel, põlluäärtel. Korjatakse ditse ja ka terve ditsew taim ilma jämedamate warteta.

Arstirohuna: Rahwarohuna kollatõve, kärnatõve ja kuupuhastuste kinnioleku puhul.

28. **Rarikatar**, walge. — *Anthemis arvensis* L. — Gemeine Asterkamille. — Põldudel, teedeääres. Korjatakse terve ditsew taim ilma jämedamate rootsudeta.

Arstirohuna: Rahwarohuna wanal ajal paeluside wastu ja kivihaiiguste puhul.

29. **Rarukell**, aas. — *Pulsatilla pratensis*. — Wiesen-schelle. Die Bishwurz. — Päikese paistelistel kinkudel, nõmmedel. Korjatakse taime rootsude ülemised osad ühes dite ja lehtedega ditse lõpu ajal.

Sisaldab: *Anemon kamper*, väga ärritaw ja lendaw ollus. Kuivatamise juures kaob see teraw ja ärritaw mõju. Tinktuurid ja ekstraktid tulewad valmistada wärskest taimest.

Arstirohuna: Silma- silmanärvihaiguste, pääpõõrituste, laskawa kõha ja kurwameelsuse puhul.

30. **Karukollad.** Saaremaal tõriserohi. — *Lycopodium clavatum* L. — Keulen Bärklapp. Barentaphen. Blitzkraut. — Olas- ja segametsades, nõmmedel. Korjatakse terve taim ja eosed. Eoste korjamiseks lõigatakse taim peäd eoste walmimise eel ära ja pannakse eoste täielikuks küpsemiseks päewa kätte, kui võimalik, klaas nõudes. Mõne aja pärast klopitakse need peäd wälja. Pudenunud eosed korjatakse tokku ja puhastakse sõõlumise abil. Eoste walmimise aeg on umbes juuli ja augusti kuudel. Korjamist wõiks alata kui märgata on, et üksilud peäd juba tolmama hakkawad.

Sisaldab: Eosed sisaldawad 50% raswõli, lima, suhtur ja ühe lendawa alkaloidi jäljed. Rohus alkaloid Lycopodin.

Arstirohuna: Seemned seesmiselt emulsiooni näol kõhu- ja põiehaiguste rohuna ja wälispidi haudumise pulber. Rohu tarwitab ebausklik rahwas nõidumise wastu. Wenemaal antakse loomadele rohu ja eoste teedist lõuetõwe, katku ja teiste haiguste wastu. Pääle seda on tarwitatud unepnuduse, puhutuse ja usside (*Filaria medinensis*) rohuna. Hõmopaatipe poolt väga armastatud rohi. Tarwitamise juures tarwilik suur ettewaatus, sest rohi on väga kihwtine ja kangemõjuline.

31. **Rast.** — *Betula pubescens* Ehrh. *Betula verrucosa* Ehrh. *Betula nana*. — Birke. — Korjatakse lehed ja lehtede pungad. Lehed korjatakse kewadel mai lõppus ja juuni kuul nende kaswu täisfaamise eel. Pungad korjatakse wara kewadel enne nende lahtilöömist. Lehed peaaesjalikult tulemad pimedas kuivatada. Puust, koorest ja juurtest aetakse tõrwa.

Sisaldab: Betuloretinhape, wail ja parkaine.

Arstirohuna: Rahwarohuna kuse kinnioleku, weetõwe, jookswa ja neeruüwide puhul. Wälispidisel haawade pääle, tinktuuri näol. Seespidise tarwitamise juures tuleb tarwitada kõigewähemalt kuus kuld. Tõru on hea rohi mitmesuguste nahahaiguste wastu.

32. **Rasfikäpp**, harilik. — *Gnaphalium dioecum* L. — Weiße oder rote Katzenpfötchen. Himmelfahrtsblümchen. Liivalinkudel, nõmmedel ja kuitwades metsades. Korjatakse ditenu pud õitse ajal.

Sisaldab: Eeterline õli wähe. Mõruaine.

Arstirohuna: Rahwarohuna kõha wastu.

33. **Ribuwits**, orjawits. — *Rosa canina* L. — Sagebutte. Die Heckenrose, die Hundrose. — Korjatakse pääasjalikult lihawat kruusi sarnaselt suureks paisunud ja punaseks muutunud die põhja. Die põhjad (rahvanimi marjad) korjatakse sügisel kõbe peale seda, kui nad punaseks muutunud aga weel alles kõwad on; täiesti pehmeks muutunult ei kõlba. Diepõhjad eht marjad wabas-tatakse wiljast ja kuivatatakse parase soojuse (30—40°) juures ruttu, õhukese kihina millegi pääle lautatult. Wilja enese tarwitamise juures tulewad need hästi peeneks purustada.

Sisaldab: Esiidronihape, suhkur, pektiinollus ja parthape.

Arstirohuna: Rahwarohuna pääasjalikult neeruhaiguste puhul. On ka tarwitamisel olnud kõhu werise läbijooksu, kopsuhaiguste, werikõhimise, astma jne. puhul.

Tehniliselt wiinawabrikutes.

34. **Rirburohi**, linnurohi. — *Polygonum aviculare* L. Vogelknöterich. Knöterich. — Teedel, tarjamaadel, külatänavatel jne. Korjatakse õitseajal maapääline taime osa.

Sisaldab: Pääasjalikult parkaine.

Arstirohuna: Kõha ja kopsuhaiguste puhul.

35. **Rirburohi**, ussitatar. — *Polygonum bistorta* L. Wiesen-Knöterich. Die Drachenwurz. Giftwurz. Die Krebswurz. — Niisketel aasadel. Korjatakse sügisel juurikas ühes juurtega.

Sisaldab: Parkaine, tärklis.

Arstirohuna: Rahwarohuna kõhu lahtioleku, paistetuste, paisete ja werejooksude puhul.

Tehnikas nahapartimiseks.

36. **Rirburohi**, mõru. — *Polygonum hydropiper* L. — Scharfer Knöterich. Wasserpfeffer. — Niisketes kohtades soodes, kraawides. Korjatakse õitseajal kogu taime maapääline osa.

Sisaldab: Mitmekordsete uurimiste pääle waatamata ei ole weel kindlaks määratud.

Arstirohuna: Kõigisuguste werejooksude, nagu hämarroid, kuupuhastused jne. puhul.

37. **Ritwiimar**. — *Polypodium vulgare* L. — Engelsüß. Kropf. Raswab suurteil raudkiwidel pakku männametsa all. Korjatakse sügisel juurikad.

Sisaldab: Raswaõli, parkaine, manniit, Glyzurrhizini sarnane ollus.

Arstirohuna: Rahwarohi, iseäranis kõha- ja laelahaiguste puhul. Pääle seda kui kuseleajaw rohi. Tehniliselt wiinawabrikutes.

38. **Kaerapöörirohi.** — *Hyosciamus niger* L. — Bilsentraut. Suhnegruft. — Ujaääres, prügihunnikutel. Korjatakse lehed, mis tuleb koguda kaheaastastelt taime- delt paremal õitseajal. Korjamise ajal peab töötama kinnastes. Pääle lehtede tarwitatakse ka seemned.

Sisaldab: Väga kange kihwt *Hyosciamia*, kummi, hyoszin. Seemnetes pääleselle weel raswane õli.

Arstirohuna: Tarvitada võib seda rohtu ainult arsti juhatusel. Krambiliste ja palawikuliste hingamise teede, kõhu ja kuseorganide haiguste puhul. Välispidiselt külmetamise, paistetuste ja jookswa wästu.

Seda taime võiks ka eduga kasvatada. Kasvatada on kõige parem sawise, lämmastikurikkal rammusal maapinnal. Seemned küwatatakse kewadel hariliku külwi ajal, nii et umbes hiljem iga taime wahel oleks 27—30 sm. Idanemine sünnib 21 päewa jooksul. Esimesel aastal areneb ainult kimbuke lehti. Alles teisel aastal areneb taim täiesti ja siis tulewad lehed korjata õitseajal. Soovitatakse saada seemneid, siis tulewad aegajalt suuremad alumised lehed äraldõigata. Lehtede kuivatamine peab sündima ruttu kunstlise soojuste juures. Kõige parem on kasvatada koerapöörirohtu wahelduvalt okasõunaga (*Datura stramonium* L.), mis kõigiti sarnane koerapöörirohuga. Loota võib ühest aarilt (s.o. umbes 22 ruutsülda) umbes 6—7 kilogrammi kuivi lehti ja 1 kg. seemneid.

39. **Koirohi.** — *Artemisia absinthium* L. — Wermut Alsei. — Rintudel, prügihunnikutel, aedades. Korjatakse õitseajal ülemised rootsude osad ühes õite ja lehtedega. Alumised jämedad rootsude osad jäätakse kõrwale.

Sisaldab: Eeterlineõli, mõruaine absinthin, parkaine, orgaanilised haped.

Arstirohuna: Kõhutegevuse tõstmiseks, kõhuusfide, iseäranis maat-ussfide (*Oxyuris vermicularis*) ja peaföödikute, täide wästu. Loomade arstimiseks isuäratawate rohtude näol. Pääle seda on tarwitusel olnud wahelduwa, wiluhaiguse, seemnewoolude, kolla- ja weetõwe puhul.

Tehniliselt napsi- ja wiinawabrikutes.

Seda rohtu wõiks ka kaswatada, seda enam et ta on maapinna suhtes väga wähendublik. Minute nõudmine on, et maapind ei tohi niiske olla. Saawatada wõib koirohtu seemnete wõi juurte abil. Seemned külwatakse kewadel, umbes mai lõppus, juuni alguses, peenardele. Idanemine sünnib umbes kahe nädala jooksul. Peenardelt istutatakse noored taimed, mis umbes augustis wõib olla, lahjale ilma wäetamata pinnale, wahet jättes iga taime wahel umbes 45 — 50 sm. Kui juba koirohi kord on istutatud, siis hoiab ta iseennast alal. Tarwis ainult mõned üksikud korjamise ajal kaswama jätta ning nende seemned walmida lasta. Wiimased langedes ümberkaudsele pinnale annawad jälle uusi taimeid. Riiepa kui rohi õitsma hakkab, lõigatakse roogude ladwad ühes õitega ja lehtedega ära, niisama ka kaswama jäänud warrelt haljad rohelisted lehed. Kuawatada tuleb wilus, õhurikkas kohas sagedase liigutamise juures. Üks aar annab umbes 50 kg. tehnilist ja umbes 7 kg. hääd apteegi kaupa.

40. **Roldrohi.** — *Anthyllis vulneraria* L. — Gemeiner Wundtlee. — Kuinwadel aasadel, teede ääres, sawisel pinnal. Korjatakse warte ülemised osad ühes lehtede ja õitega õitseajal. Alumised jämedad warred jäätakse kõr-wale.

Arstirohuna: Rahwarohuna nõia, weekartuse ja hullukoera hammustamise vastu ja ka haawade pääle.

41. **Ropsurohi,** harilik. — *Pulmonaria officinalis* L. — Lungenkraut. — Lehtmetsades. Korjatakse lehed koha pääle õitsmist.

Arstirohuna: Rahwarohuna kõha vastu.

Tehniliselt wiinawabrikutes.

42. **Rortsleht.** — *Alchemilla vulgaris* L. — Gemeiner Frauenmantel. — Aasadel, metsades. Korjatakse õitseajal taime maapealne osa.

Arstirohuna: Wanematel aegadel on see taim peaaesjalikult naisterahwaste rohi olnud, kes teda wannideks, kompressideks rindade peale nendele endise wärskuse andmiseks — iseäranis lõdewaks jäänud osadele — tarwitasid. Reedist on tarwitatud werejooksude vastu sise- ja välispidi; lõpuks rohuna nahasügelemise vastu.

43. **Rufehari**, harilik. — *Sedum acre* L. — Die scharfe Fetthenne. Die kleine Fetthenne. — Korjatakse terve taim õitse ajal.

Sisaldab: Kaltsiumi ühendused õunhapega ja üks isearalik teravate omadustega lendav ollus.

Arstirohuna: Rahvarohuna wanematel aegadel mitmesuguste nahahaiguste vastu. Siljem korduwa külma tõve ja langetõve puhul.

44. **Ruterpuu**, (Saaremaal paberits). — *Berberis vulgaris* L. — Die Berberitze. Gemeiner Sauerdorn. — Kivistes metsades ja aedades.

Wanematel aegadel on tarvitatud juurt ja koort arstimiseks, nüüd ainult värviuks. Marjadest valmistatakse siirupit. Lehti tarvitatakse hambaigemete arstimiseks.

45. **Rufesaba**, (pödralill). — *Lythrum salicaria* L. — Gemeiner Weiderich. — Korjatakse õitseajal peened warred, lehtede ja õitega.

Sisaldab: Parthapet, lima.

Arstirohuna: Rõhu läbijooksu, werise kõhutõve, werejooksude, haawade põletiklunde rohuna rahwa seas.

46. **Ruldwits**. — *Solidago virga aurea* L. — Gemeine Goldbrute — Ruuwadel sinkudel. Korjatakse õitseajal taimede rootsude ülemised osad õite ja lehtedega.

Arstirohuna: Wanematel aegadel tarwitusel olnud kuseorganide, põie ja neerutiwide ja haawade arstimiseks. Nüüd enam kusagli tarwitamisel ei ole.

47. **Rummel**. — *Matricaria Chamomilla* L. — Feldfamille. Kamille. — Põldudel. Korjatakse terwed õistud (nupud). Korjamise juures peab tähelepanema, et õistutel mitte pikki warfi järele ei jääta ja neid peale korjamist kauemaks ajaks hunnikusse või kottidesse ei jääta. Hunnikusse pandud õistud lähewad õige ruttu soojaks ja kaotawad see läbi oma hää wäljanagemise ja osalt ka wäärtuse. Sellepärast on tarwis kummelid koha peale noppimist täiesti õhukese kihina laialilaotada ning sagedasti segada. Rõige parem oleks neid kuuwatada sõõla sarnase kuuwatamise aparaadiga, kus õh! igalt poolt juure pääseb.

Sisaldab: Eeterline õli, mõruaine, waiw, kummi, parthape, waha, rasw.

Arstirohuna: Sigistama ajaja, frampide waigistaja pehmendava rohuna tee ehk klistiiri näol. Pehmendavate ja mädanemise wastaste kompressidena. Korraldab kõhu tegewust. Paljude naistehaiguste puhul.

Et metsikult kaswaw taim enam nõudmist rahuldada ei jõua, siis oleks waja seda kaswatama hakata. Kummel ei wali palju maapinda, waid kaswab igal pool. Kõige parem kaswab tema siiski kergel liiwasel maal. Maapind ei pruugi sügawalt hariud olla. Võib külwata kerge ätke all. Kummeli külwamiseks võiks ärakasutada põllukraawide kaldad ja sarnased maaribad, mis muu wilja alla ei kõlba. Täieks wälja arenemiseks, s. o. kuni korjamiseks kõlbulikkude õite wälja arenemiseni tarwitab kummel umbes kaheksa nädalat. Ka võib kummel külwatud saada kergelt hakitud maa pääle. Igal juhtumisel tuleb aga maa pääle külwi ärarullida. Üldiselt õeldes, võib kummelid niisama külwata, kui heina. Et kummelite kuiwatamine ja noppimine aegawiitew, siis võib neid järkjärgult külwata, nii et üks osa warem walmib, kui teine. Seemneid kulub desfatini kohta 400 grammi. Korjata tuleb just wärskelt lahtilöönnud õistkuid. Kuiwatatud kummelid on kerged niiskeks minema ja sellepärast peawad kuiwatatud kummelid kuiwas kohas alal hoitud saama.

48. **Kummel**, lõhnaw. — *Matricaria discoidea* D. C. — Kui arstirohi ei ole see taim awalikus ärielus weel mitte tnnnistatud, kuid koduselt võib seda walge kummeli asemel tarwitada.

49. **Kurekell**, harilik. — *Aquilegia vulgaris* L. — Gemeine Alkei — Kiwirusu läheduses, waremetes, kuiwas wõsastikus. Tarwitamisel on olnud eraldi juured, õied, seemned ja taimede rootsude ülemised osad ühes õite ja lehtedega. Suured korjatakse sügisel, kuna teised osad — ditse ajal, wäljaarwatud seemned, mis siis korjatakse, kui nemad walminud.

Sisaldab: Mõruaine, mis wäga terawa mõjuga.

Arstirohuna: Kollatõwe, skorbuti ehk tsõnga ja haawade rohuna. Hõmopatiias nõrganagemise, kuufordade haiguste ja walgete jooksu puhul.

50. **Kurgirohi**. — *Borrago officinalis* L. — Boretseh. Gurkenkraut. — Uedades. Korjatakse warte ülemised osad ühes lehtede ja õitega.

Arstirohuna: Raste kuulmise puhul. Prantslased tarvitavad põletusliku palawitu puhul.

Tehnilisel wiinawabrikutes.

51. **Ruutõwerohi**, harilik. — Polygonatum officinale Moench. — Salomonsiegel. Die Falsche Weißwurz. — Lehtmetsades. Tarvitamisel on olnud terve taim. Üleüldiselt wõttes on loogu taimel offseleajawad omadused. Rahwarohuna on tarvitatud wannideks pärast sünnitamist, haawade, hämarroide, hamba- ja seljahaiguse, siberikatku, weetõwe jne. puhul. Weeotifega pestakse päewatamise wastu ja kuiwa juurega hõõrutakse nägu punetama.

52. **Räbihein**, harilik. — Prunella vulgaris L. — Gemeine Brunelle. — Nasadel, murul, aedade ääres. Korjatakse terve õitsew rohi.

Sisaldab: Wail, wihaaine, parkhape.

Arstirohuna: Rahwarohuna päewatuse ja verejooksude wastu ning haawade arstimiseks.

53. **Räotannused**. — Linaria vulgaris Mill. — Leintraut. Taggenkraut. Gelbes Löwenmaul. — Liiwasel pinnal. Korjatakse õitseajal taime warte ülemised osad ühes dite ja lehtedega.

Sisaldab: Linarin ja linaraksiin.

Arstirohuna: Nahahaiguste wastu salwi näol, mida walmistatakse, mõne eeskirja järele wärskelt, teise eeskirja järele, kuiwast taimest.

54. **Räoking**, sinine. — Aconitum napellus L. — Eifenhut. Alkonit. Sturmhut. — Ainult aedades. Korjatakse õitseajal lehti ja sügisel lihawat noort selleaastast peajuurt, mis koonuse kujuline, wana teise aastane ei kõlba.

Sisaldab: Aconitiin, pikraconitin, aconin, akonithape wäga kange kihwt.

Arstirohuna: Kui uimastaw rohi. Jookswa, luuwalu jne. puhul. Et aga rohi wäga kange kihwt on, siis ei tohi millegil tingimisel ilma arsti juhatuseta tarwitada.

55. **Räpad**, jumalakäpp. — Orchis mascula L. — Urufäpp. Orchis morio L. ja teised. — Männliches Rnabenkraut. Ruckuckblume. Kleine Ragwurz. — Korjatakse mugulad, mis Saksamaa pharmakopöõ järele õitse ajal, teiste allikate järele kohe pääle õitseaga ehk hilja sügisel korjata tulewad. Kõlbulikum on ainult noortd mugulad, millest eeltulewal aastal taim väljakaswama peaks; wanad mugulad, millest juba taim väljakaswanud on, ei kõlba.

Rõige paremaks sobiks loetakse ümargused mugulad, kuna sõrmede kujuliselt lõhestatud mugulad halva kauba annavad. Mugulad pannakse päale korjamist kõhe kuuma vette nende idanemise võime surmamiseks. Pääle seda pistetakse nendest nõõr läbi ja kuivatatakse kõvaks.

Sisaldavad: Pääasjalikult lima, tärkliis, suhtur protein.

Arstirohuna: Lastele kõhu läbijooksu ja pärasoole katarri puhul; mõnikord ka toitwa ainena. Tehnikas peenete kangaste kangestamiseks.

56. **Rõõwik**, kitsaleheline. — Galeopsis ladanum L. — Der Hohlzahn. Blankenheimer. — Wilja sees põldudel. Korjatakse õitseajal taimel warred lehtede algusest saadik ühes diete ja lehtedega.

Sisaldab: Wäik ja mõruaine.

Arstirohuna: Rõõha ja kopsuhaiguste wastu.

57. **Rõõmel**. — Carum carvi L. — Rümmeel. — Seedel, põllupeenardel, aasadel. Korjatakse seemned.

Seda taimel võiks Saaremaal väga hää eduga kaswatada, nagu seda teistel maadel tehakse, näituseks: Wene-, Poola-, Norra, Saksamaal ja Hollandis, kus teda juba 18 aastasaja lõpust pääle kaswatatakse.

Rõõmlid armastawad sawikat, üleaasta rammustatud ja sügawalt küntud maapinda. Külwata võib kas sügisel ehk kewadel. Sügisene külw on tarwis teha ruffikülwiga kuna kewadine suwewiljadega ühel ajal tehakse. Sügisest külwi tuleb paremaks lugeda, sest siis annab kõõmel juba järgmisel aastal saaki, kuna kewadise külwi juures ta sel aastal saaki ei anna. Kewadise külwi juures võiks teda kaera alla külwata. Külwiviisidest võiks paremaks lugeda reas külwi. Külwi tihedus peaks umbes nõnda arwatud olema, et 8 — 12 kg. ühe desfatiini pääle jätkuks. Reas külwi juures peaks iga wahet umbes 40 sm. olema. Üks külw annab umbes wiis aastat järgemööda lõikust. Desfatiini päält saab umbes 800 — 1100 kilogrammi seemneid. Lõikama peab wähe aega enne täielikku seemne walmimist, sest kõõmel pudeneb väga kergelt. Pääle lõikust võib loomi kõõmeli põldudel ilma kahjulikude tagajärgedeta karjatada.

Sisaldab: Eeterline õli, raswaõli.

Arstirohuna: Rõõhutegemuse tõstja ja puhutuse wastase rohuna. Pääle seda leiwatõpsetamisel ja wiinawabrikutes.

58. **Leedripuu.** — *Sambucus nigra* L. — Hollunder. Glieder-Keilkenbaum. — Uedades. Korjatakse pääasjalikult õisi. Dääle õite on tarvitamisel olnud ka koor, marjad ja juur.

Sisaldab: Died — eeterlineõli, waiik, lima, parkhape, palderjanihape; marjad — wiina-, õuna- ja parkhaped ning mõruaine.

Arstirohuna: Died — kui higileajaw, pehmendam, ja waluwaigistaw wahend. Marjad — kui pehmelt mõjuw kõhu lahtitegew rohi. Suuremal hulgal sissewõetult ajab offsele. Koor on tarwitusel olnud weetõwe wastu. Tehniliselt wiinawabrikutes,

59. **Leefitas.** — *Arctostáphylus uva ursi* Spreng. *Arbutus uva ursi* L. — Gemeine Bärentraube. — Oksametsades, nõmmedel. Korjatakse õitseajal umbes juunikuus lehed.

Sisaldab: Arbutan (glykosiid), methylarbutiin, parkhape, hydrokiinon, mõruaine, urson ja erikoliin.

Arstirohuna: Põie- ja neeruhaiguste puhul. Tehniliselt wiinawabrikutes.

60. **Leefspuik.** — *Levisticum officinale* Koch. — Liebstöck. — Uedades, elumajade ümber. Korjatakse pääjuur ühes lühikesel juurikaga, mis sügisel wälja kaewatakse.

Sisaldab: Eeterlineõli, waiik, suhkur, tärklis ja angelikahape.

Arstirohuna: Neeru-, põie- ja naistehaiguste puhul. Tarwitatakse ka napside walmistamise juures.

61. **Lina,** harilik. — *Linum usitatissimum* L. — Flachsel, Lein. Tarwitatakse seemneid ja seemnetest saadud raswadli.

Sisaldab: Lima, raswadli ja linamariini.

Arstirohuna: Pehmendamate mähiste tegemiseks kas terwelt wõi jahwatatult ning lima walmistamiseks seesmiseks tarwitamiseks kõhuhaiguste puhul.

62. **Lodjapuu,** koer õispuu. — *Viburnum opulus* L. — Der Ballbaum. Gemeiner Schneeball. — Niistes wõsastikus, jõekallastel. Korjatakse koor ja marju. Koor rahwarohuna kõigesuguste krampide, hysteria, hingeldamise ja külmetamise puhul. Marju on tarwitatud näowistrikude wastu ja kui kõhu lahtitegew, offsele ja higistama ajaw rohi.

63. **Maajalg,** (kasfiratas). — *Glechoma hederacea* L. Gundemann. Gundelrehe. — Wõsades, aedade ääres. Korjatakse õitseajal maapäälne taime osa.

Sisaldab: Eeterlineõli, ja parthape.

Urstirohuna: Rõha, külmatõwe, wananenud rin-
nakatari ja nahahaiguste puhul.

64. **Maarjalepp.** — Agrimonia eupatoria L. — Oder-
mennig. Aldermennig. — Teede ääres, wõsastifulistel
kinkudel. Ditsew taim korjatakse juuli ja augusti kuudel.
Sämedad warred walitakse seast wälja ja heidetakse kõrwale.

Urstirohuna: Rahwarohuna kopsu- ja maksahai-
guste ning kurgu- ja suupõletikkude puhul.

65. **Maasap,** harilik. — Erythraea centaurium L. —
Tausendgüldenkraut. Christikreuztee. — Nasadel, tarja-
maadel. Korjatakse üheaastase taime maapäälised osad
ditse ajal juulist kuni septembrini.

Sisaldab: Wihaine, waiw, erythrocentauriin.

Urstirohuna: Rõhutegewuse korraldaja rohuna.
Weini- ja likööriwabrikutes.

66. **Maasikas,** mets. — Fragaria vesca L. — Erd-
beere. Waldbeere. — Korjatakse noored õrnad lehed,
mis pääasjalikult mai ja juunikuus kuiwa ilmaga korja-
takse. Juured kaewatakse wälja sügisel. Pääle lehtede ja
juurte tarwitatakse ka marju.

Sisaldab: Parthape; marjad rauda (?)

Urstirohuna: Rui rahwarohi jookswa ja hingel-
damise puhul ning kui naisterahwaste werejookside wähen-
dajat rohtu. Marju tarwitatakse werewaesuse ja rinna-
haiguste puhul. Mendel arwatatakse ka omadus olewat
neeru- ja põieliwid ära sulatada. Paljudel pääle maasika
marjade söömist ilmub nõgesehaiguse sarnane wäljalöömine
mis kangesti sügeleb. Lastele antakse lehtede ja juurte
teed woodi niisutamise wastu.

67. **Maawits,** päris. — Solanum dulcamara L. —
Bittersüß. Rantender Nachtschatten. — Kallastel, niis-
ketel wõsadel. Korjatakse warakewadel ehk hiljasügisel
mitmeaastased oksed wõsad.

Sisaldab: Dulkamariin, solamin.

Urstirohuna: mõjub kusele ja higistama ajawalt.
Rahwarohuna naha wäljalöömistele, kärnatõwe, jookswa,
rinna- ja neeruhaiguste puhul. Palju tarwitamine mõjub
kihwtiselt.

68. **Mador,** wärw. — Galium boreale L. — Nörd-
liches Labkraut. — Korjatakse ditse ajal taime maapäälne
osa, sügisel juured.

Arstirohuna: Kui rahwarohi tarwitusel olnud langetõwe, werelusmise, kuupuhastuste rikete ja inglise haiguse puhul.

69. Magun, kuke. — Popaver rhocos L. — Feuer-Mohn. Klatschrose. — Põldudel. Korjatakse died. Põldmaguni (Popaver dabium L) ja liiv-maguni (Popaver argemone L.) died arvatakse niisama mõjuvad olewad, kui kuke-maguni died. Kuivatamise juures peab õisi wäga õhukeselt laotama ja sagedasti segama. Kõige parem on kuivatada ruttu kuivatuse ahjus ja pääle selle koha õhukindlasse nõusse panna, sest et nad õhust niiskust külge tõmbawad ja see läbi ruttu halwaks wõiwad minna.

Sisaldab: Alkoloid, rhoeadiini jäljed. Rats hapet: Rhoeadin- ja klatschrosenhape, gummi.

Arstirohuna: Rõharohuna, iseäranis lastele.

70. Maitellutene, piibeleht. — Convallaria majalis L. — Maiblume. Zauten. — Korjatakse died ühes warrega. Wars tuleb õite algusest saadik ära lõigata. Tarwitatakse pääasjalikult wärskelt. Tuleb korjata paremal õitseajal.

Sisaldab: Rihwtised ollused konwallariin ja konwallamariin.

Arstirohuna: Wanematel aegadel närwide kõwendaja ja tervelt kõhu lahtitegewa rohuna. Pääle seda langetõwe, filmahaiguste, kõhuwalu, kuukordade kinnioleku ja külmatõwe puhul. Praegusel ajal kui südamehaiguse rohi tuntud.

71. Mailane-Päris. Veronica officinalis L. — (Sooksja rohi. — Ehrenpreis. Wundkraut. Steh auf und geh weg. Kuiwades metsades. Korjatakse terwe õitsew taim.

Sisaldab: Eeterline õli ja parkhape.

Arstirohuna: Kui rahwa rohi wäga armastatud paljude haiguste wastu, nagu haawade, külmetamise, kopsu tiisikuse, werelõõsude, põiehaiguste ja werepuhastaja rohuna. Tehniliselt wiinawabrikutes.

Niisama on tarwitamisel olnud ka Allikmailane (Veronica beccabunga L.).

72. Moran-Tedre. Potentilla silvestris Neck. Waldfingerkraut. Blätterwurz. Das Hünerwurzkrout. Saideckerwurz. Blutruhrwurz. Metsades, karjamaadel. Korjatakse warakewadel juurikas, mis peentest juurtest puhastatakse.

Sisaldab: 15—30% parkhapet, tormentillapuna, wait, tärklis, Ellaghape, chinovahape.

Arstirohuna: Rõhuläbijooksu, werise kõhutõve ja kaelabaiguste puhul. Rääib hamba wete hulka. Tehniliselt likööri ja wiinawabrikutes. Rohhtadel, kus teda palju kaswab, wõib nahaparkimiseks tarwitatud saada.

73. **Maran**, roomaw. Potentilla réptans L. Kriechendes Fingerkraut. — Teede ääres, aasadel. — Üleüldiselt maksab selle taime kohta eelmise kohta võldud.

Arstirohuna on seda taime pääle selle weel tarwitatud üleüldiste werejooksude wastu ja kofkutõmbawa rohuna.

74. **Merisalat**, harilik. Cochlearia officinalis L. — Löffelkraut. Skorbutkraut. Scharbockkraut. — Mererannal, wäga harwa. Korjatakse ditse ajal taime maapäälsed osad walge õitega merisalatist.

Sisaldab: Mirosin-kaliumi sarnast glykosiidi.

Arstirohuna: Rahwarohuna skorbuti ja liigete jookswa wastu. Suu ja kuristamise wedelikudets ja hamba tinktuuride walmistamiseks.

75. **Mesikas**, kollane. Melilotus officinalis Desr. Steinklee. Bärenklaub. Honigklee. — Võldudel ja põlluäärtel. Korjatakse ditsewad ladwad lehtedega. Alumised jämedad warred ei kõlba.

Sisaldab: Eeterline õli, Cumarin, Melilotol, wait ja parkhape.

Arstirohuna: Wälimiselt pehmendawatets kompressideks, mädanewate haawade, paistetanud näärmete wäljahaudumiseks, jookswa paistetanud liigete pääle jne. Seespidiselt leedise näol kõha wastu.

76. **Mesikas**, kõrge. Melilotus altissimus Thuill. See taim on Sakjamaa pharmakopöö järele niisama tarwitataw kui eelmine ja maksab ka selle kohta mis eelmise kohta võldud.

77. **Metsküüslauk**, lõhnav. Teucrium scordium L. Wasserknoblauch. Duftender Knoblauch. — Aasadel, kraawides, wõsastiikus. Korjatakse terve ditsew taim.

Sisaldab: Parkaine.

Arstirohuna: Hämorroide wastu.

78. **Metspipar**. Asarum europeum L. Wilder Nard. Europäische Haselwurz. — Lehtmetsades. Korjatakse juurikas, mis wara kewadel ehk sügisel wäljakaewatakse.

Sisaldab: Eeterline õli ja terav kamprisarnane õllus asaron.

Arstirohuna: Juurikel on offeselejajad omadused ja sellepärast on tarvitatud ipeka kuana asemel. Pääle seda tarvitatud kui joomise vastast rohtu ja ninatubaka hulka. Pääle juurika on ka lehed tarvitatud, mis augusti kuul, kui nad täiskasvanud on, korjatakse; lehed ilmuvad alles juuni lõppus.

79. **Metsputk.** *Sanicula europaea* L. Europäische Sanikel. — Lehtmetsades, kinkudel. Korjatakse lehed ja sügisel juured.

Sisaldab: Parthape, terawate omadustega wai.

Arstirohuna: Seespidiselt hingamise teede haiguste ja kuselejawa rohuna. Välispidiselt lõõndhaigete, paijete ja kõigesuguste haawade rohuna.

80. **Muhurohi,** kerakell. *Campanula glomerata* L. — Das Berghalskraut. — Korjatakse terve taim.

Arstirohuna: Sullusklainud loomade hammustamise ja hääle äraoleku rohuna.

81. **Murakas,** harilik. *Rubus chamaemorus* L. — Multbeere. Torsbeere. Schellbeere. — Korjatakse marjad ja lehed.

Arstirohuna: Rahwarohuna marjad skorbuti ja lehed põie ja teiste haiguste puhul.

82. **Mustikas.** *Vaccinium myrtillus* L. — Heidelbeere. Blaubeere. Bickbeere. Gandelbeere. — Korjatakse lehed ja marjad.

Sisaldab: Lehed arbutiini ja parthapet; marjad suhkurt, erikoliini, wiinahapet, õunhapet ja parthapet.

Arstirohuna: Lehed suhkruhaiguse, marjad suhkruhaiguse ja kõhulahtioleku vastu.

83. **Mädarõigas.** *Cochlearia armoracia* L. Meerrettig. Uedades, rammusal maapinnal. Korjatakse juured sügisel septembri ja oktoobri kuudel ehk õige wara kewadel.

Sisaldab: Eeterline õli, wai, mõruaine ja kummi.

Arstirohuna: Üstma, kõhutegevuse nõrkuse ja söögisu puuduse, skorbuti, jookswa, kuseorganide nõrkuse, teelelangestuse ja nahaplettide ning hingamise teede haiguste rawitsemiseks.

84. **Mänd,** harilik. *Pinus silvestris* L. Riefer. — See puu on mitme rohu allikas. Korjatakse noored okste kas-

wud warakewadel enne kaswu aega. Pääle seda annab mänd waiku, tärpentiinõli männapinna õli ja tõrwa.

Sisaldab: Wait, eeterline õli ja mõruaine.

Arstirohuna: Kaswud werepuhastuse ja jookswa rohuna. Tõrw nahahaiguste ja eeterlin: õli jookswa puhul. (Männaekstrakti wannid).

85. **Mõõl**, maa. — Geum urbanum L. — Gemeine Nelkenwurz. — Wõsas, lehtmetsas. Korjatakse juurikas ühes juurtega sügisel.

Sisaldab: Eeterline õli, glykosid, ferment, parthape ja wait.

Arstirohuna: Wälimiselt keedise näol werejooksfude ja haawade rohuna. Seespidiselt kõhu lahtioleku ja õõsese higistamise vastu. Tehniliselt likööri- ja wiinawabrikutes.

86. **Muda**. — Fucus vesiculosus — Blasentang. Hõelertang. — Wärskest korjatud ja hästi kuivatatult terve taim.

Sisaldab: Wähesel mõõdul jodi ja broomiühendused, lima, suhkur, mida nimetatakse fucosets.

Arstirohuna: Kaswatõwe, näärmete haiguse ja werepuhastawa rohuna.

87. **Nurmenuk**, harilik. Räkkaats. — Primula officinalis L. — Korjatakse õied tupeta kuiwa ilmaga ja kuivatatakse ruttu õhukese kihina — ja juured.

Sisaldab: Glykosid zyllamiini.

Arstirohuna: Lühmete jookswa, podagra, närwi- ja rinnahiguse, migreeni ja peapöörituse puhul.

88. **Näfiniin**. — Daphne mezereum L. — Kellerhäls. Seidelbast. — Mägistes metsades. Korjatakse koort warakewadel mahlaaja algul. Wanemal ajal on ka marju tarwitatud.

Sisaldab: Terwate omatustega, willisi ülestiskum wait. — Daphnin.

Arstirohuna: On tarwitamisel osnud wananend naha ja kontide süfilisi, podagra ja reumatiliste liigende haiguste ja keelekangestuse puhul.

89. **Räär**, harilik. — Pimpinelle saxifraga L. — Gemeine weiße Pimpinelle. Steinpeterlein. Vibernell. — Rinkudel, aasadel. Korjatakse juureks ülelänud juurikat warakewadel.

Sisaldab: Eeterline õli, tärklis, wait, pimpinellin ja pimpinella saponin.

Arstirohuna: Hääle äraoleku, nõrga kõhutegevuse kurguhaiguse, limase lämmastuse ja keelekangeštuse puhul.

90. **Nõges**, raud. — *Urtica urens* L. — Brenneškel. Korjatakse lehed üksiinda, warte ülemised osad ühes lehtede ja dittega ja juured.

Sisaldab: Lehtede karmad sisaldawad sipelgahapet, mis põletamise põhjuseks.

Arstirohuna: Kõigesuguste werejooksude, tiisikuse algusel tiisikuse, kohuläbijooksu, luuwalu, kangeštuse, rinna- ja kivihaiguse wastu. Kangeštuse puhul pektakse haiget kohta. Pääle seda juukse kaswatus rohuna. Karjale on nõgesed kosutaw toit.

91. **Nõges**, suur. — *Urtica dioeca* L. — Die große Nessel. — Niisama kui raudnõgese juures.

92. **Oblitas**, tõmpleheline. — *Rumex obtusifolius* L. — Stumpfblättriger Amfer. Grundwurzel. Schwindwurzel. Korjatakse juurt.

Arstirohuna: Külmatõwe, seedimise orgaanide nõrkuse ja kärnatõwe puhul.

93. **Hapu oblitas**. *Rumex acetosa* L. Großer Sauerampfer. Niisama kui tõmplehelise oblita juures.

94. **Öfi-Põld**. *Equisetum arvense* L. Acker-schachtelhalm. Zinnkraut. Korjatakse wiljatud kaswud mai ja juuni kuus.

Sisaldab: Peaasjalikult räni ühendused.

Arstirohuna: Kopsutiisikuse, kurgu- ja rinnahaiguste puhul. Ka on tarwitatud kui kuserohkendajat rohtu, mida iseäranis Kneip soowitab.

95. **Öfi-Raud**, lide. *Equisetum hiemale* L. Korjatakse mõlemad wiljakandjad ja wiljatud. Sisaldus ja tarwitamine niisama, kui põldosja juures. Ainult ei saa raudosja kuserohuna soowitada, sest et wiimase tarwitamise juures sagedasti werekusemine ette tuleb.

Niisama on ka tarwitatud soo-osja (*Equisetum palustre*) ja metsosja (*Equisetum silvaticum*). Nende wiimaste tarwitamise juures tulewad aga sagedasti kihwtitused ette. Osjad ise ei ole mitte kihwtituse põhjuseks, waid nende pääl elutsewad seemed.

96. **Paatspuu**. — (*Rhamnus frangula* L.) *Rhamnus alnus* Mill. — Faulbaum. — Korjatakse koort aprillist kuni juunini. Koor on tarwitamiseks kõlbulik alles teisel aastal pääle korjamist. Wärskel koorel on otseleajawad oma-

dused. Seistes koores olewa fermenti mõjul kaowad need olfseleajawad omadused ja ilmuwad nende asemele kõhu pehmeteks tegewad omadused.

Sisaldab: Drymethylantrachinon, frangula hape ja krysophanhape.

Arstirohuna: Kergelt kõhu pehmetstegew rohi, isearanis kroonilise kadhari, maltsa, põrna, hämorroide ja weetõwe puhul.

97. **Paiſeleht.** Tussilago farfara L — Huslattich. Brustlattich. Alderlattich. — Kraawikallastel, niisketel põdudel, kõigerohkem sawisel maapinnal. Korjatakse lehed juuni ja juuli kuus.

Sisaldab: Lima, eeterõli, mõruaine.

Arstirohuna: Hingamise teede haiguste, kõhu lahtioleku, skorbuti, haawade ja paistetuste puhul.

98. **Paju,** hõbe. Rømmelgas. Salix fragilis L Salix alba L. Bruchweide. Silberweide. Korjatakse koored wara kewadel noortelt kaheaastastelt okstelt. Koored peawad ruttu kuiwatatud saama.

Sisaldab: Salitsiin, mis salicylhappets wõib muudetud saada, parthape.

Arstirohuna: Läkastawa kõha, liikmete-, jookswa- ja krooniliste seemneroolude puhul. Wälispidifelt suu- ja hambaloputuste hulka ning wannideks.

99. **Palderjan,** harilik. — Ulekäijarohi. — Valeriana officinalis. Gemeiner Valderjan. Razenkraut. — Korjatakse sügisel augusti lõppus ehk septembri algul kaheaastaste ehk wanemate eksemplaride juurikad ühes juurtega. Warred lõigatakse juurika alguse juurest ära. Deenetest niitjuurtest puhastatakse tammimise abil. Mullast wõib puhastada pesemise abil, kuid pesemine ei ole kõige ots- tarbe kohasem. Wäljamaal tehakse seda masina abil. Kuiwatada tuleb ruttu, wilus ja sarnases kohas, kuhu kasfid juure ei pääse. Alal hoida tuleb hästi kaanetatud nõudes, milleks wäga kohased plekknõud. Rõrgel maapinnal kaswawad taimed annawad wäärtuslisema kauba.

Sisaldab: Eeterline õli borneol palderjani hape, wait, dunahape, sipelgahape, parthape.

Arstirohuna: Krampide, närwide nõrkuse, kuu- puhastuste rikete, hysteria, kõhuhaiguste puhul, osalt kui äritaw, osalt kui rahustaw rohi.

Et selle rohu nõudmist turul metsikult kaswaw palderjan enam rahuldada ei jõua, siis on hakatud seda igal pool põldudel kaswatama. Ssegi Saksamaalt tuuakse seda meile suurel arvul sisse. Kui selle kasvatamine ennast Saksamaal ära tasub, siis peaks see ennast ka meil ära tasuma. Sellepärast oleks selle kasvatamise edendamise Saaremaal iseäranis soovitan. Meil on palju kiwiseid jne. maatükki, mis muidu söötis seisawad ja mingisugust tähelepanuväärilist sissetulekut ei anna. Niisugused maatükid on palderjani ja teiste arstirohutaimete kasvatamiseks sagedast wäga kohased. Palderjani kasvatamiseks kõlbawad just kõrged, kiwised maakohtad, iseäranis sara-puu rühwa maa. Palderjani wõib sigitada kas istutamise teel juurte abil ehk seemnetest külwi teel. Wiimast abinõu loetakse paremaks. Külw sünnib wara kewadel madalalt kintud ehk hakitud pinnale. Paremaks loetakse reas külwi wagudesse, mille wahel 25 em. Pääle külwi rullitakse põld hästi kinni. Idanemine sünnib 4 nädala jooksul. Et hääd sorti alal hoida, tuleb aegajalt metsikult kaswawa palderjani seemneid sekka külwata. Taimi wõib ka sõnniku lawades sügisel kaswama panna ja kewadel wäljaledele istutada ja sügisel septembri kuul juured wäljakaewata. Seemnest kewadel külwi läbi saadud palderjani juurikate korjamine sünnib harilikult teise aasta sügisel. Puhastamise jne. kohta on juba eespool jutt olnud. Kui soowitakse seemneid saada, siis peab warred esimiste küpsiks saanud seemnete juures ära lõikama ja täieliseks küpsimiseks rõukudele laduma. Üks aar = 100 ruutsülda annab umbes kunni 25 kg. kuuri juurikaid.

100. **Piparmünt.** — *Mentha piperita* L. Gem. Pfeffermünze. See taim tuleb arwa aedades ette, kuna metsikult ia siin kunagi ette ei tule. Piparmünte kaswatatakse pea igas riigis, iseäranis aga Saksa-, Inglismaal, Ameerika-Ühisriikides ja Jaapanis. Inglis piparmünt on kuulus oma peene lõhna ja Jaapani piparmünt oma suure mentholi sisalduse poolest. Et piparmünte ka Saksamaal eduga kaswatada wõib, siis olen seda just sellepärast üleswõtnud, et selle kasvatamist lühidalt tutvustada.

Piparmünt kaswab igal maapinnal, kuid kõige suurema eduga kohedal kergel, mitte sawisel maapinnal, wähe wilus niiskes ning soojas kohas. Uuemal ajal on hakatud mitmel pool piparmündi kasvatamiseks tarwitatawad maapinda kompostiga ehk läbimädanenud lauda sõnnikuga wäetama.

Wäga hää wäetisaine piparmündi tarwis olla tiigi ning mustawee kraawide muda. On kindlaks tehtud, et piparmünt armastab rohket kaalifisaldawat maapinda. Wähetis wiljaks piparmündile on kõige kohasem oder.

Piparmünt, nagu kõik teised mündid sigineb kaswude abil. Kaswudest signewad uued taimed, kuna wanad ära surewad. Seepärast ilmuwad piparmündi põldudele tihti tühjad kohad. Need kohad hakitakse üles ning sinna istutakse uued taimed. Piparmünti seemneist pea kunagi ei sigitata, waid ikka juurte abil. Istutatud piparmünt annab juba esimesel aastal niipalju kaswust, et järgmisel aastal istangut 14—15 korda suurendada võib. Istutama peab niisuurte wahedega, et ühe ruutmeetri pääle umbes 25 taimet tuleks. On alguses maapind lahjawõitu, siis tuleb seda kergewäetisega katsuda järele aidata. Selleks on hää kabja- või sõrapuru keedis ehk sarwejahu. Wäga kasulik on talweks piparmündi kaswustust kergelt sõnnikuga kinnikatta. See annab ühes kaitsega külma eest ka rammu maapinnale.

Korjatakse piparmünti kaks korda: Esimesel korral korjatakse suuremad alumised lehed, mis lõikamise läbi warre küljest eraldatakse. See on parem sort kaup. Teine kord korjatakse sügise pool ülemised warte osad ühes õite ja lehtedega. Kuivatamine võib sündida kuiwal põõningul ruttu. Wiimast saaki võib seeläbi suurendada, et piparmündi maad kahe lõikuse wahel kergelt kompostiga wäetatakse. Raua kestwal kuiwal ajal on hää piparmünti niisutada, see hoiab ära lehtede kolletamist. Piparmündi pääwaenlane on wiljarooste (*Puccinia graminis*). Selle wastu wõideldakse seega, et tõbised taimed wälja lõigata ja terwetele wäawlitolmu pääle puistatakse.

101. **Peetri piibeleht.** — *Succisa praemorsa* Aschers. Teufelsabbis. — Urudel, metsaserwadel. Korjatakse sügisel juurikas.

Sisaldab: Parthape, wihaaine.

Arstirohuna: Rahwarohuna kõhu läbijooksu, kõhuusside, weetõwe ja suguosade haiguste puhul. Wälispidi haawade pääle, hullukoera hammustamise, rästiku salwamise wastu.

102. **Pihlakas.** — *Sorbus aucuparia* L. — Eberesche. Pielbeerbaum. Vogelbeerbaum. — Kuivatatud küpsed marjad.

Sisaldab: Dunhape, sorbit ja suhkur, sorboseks nimetatud.

Arstirohuna: Rahwarohuna on arstimiseks ainult kõha vastu tarvitatud. Wärskestest marjadest walmistatakse sahwti (succus sorborum inspissatus ehk Roob Sorborum); mõnikord tarvitatakse marju dunhappe walmistamiseks. Edasi tarvitatakse marju wiina ja äädika walmistamiseks ja kuiwatatult lanade toidu hulka ning põletatult kohwi aseainena.

103. **Pool**, (palukas). — Vaccinum vitis idaea L. — Preiselbeere. Steinbeere. Kronsheere. — Korjatakse lehed septembri kuus ja kuiwatatakse harilikult toa soojuste juures. Kõrge soojuste juures muutub lehtede koosseis.

Sisaldab: Parkhape, hydrochinon ja arbutin.

Arstirohuna: Sookõwa ja luuwalu puhul. Ei tohi aga palju tarvitada, sest hydrochinoni sisalduse tõttu tulewad warsti soowimata kõrwalmõjud awalikuks.

Mõnede allikate järele tarvitab rahwas mõnes kohas terwet taimet kõige juurtega.

104. **Porgand**. — Daucus carota L. — Gemeine Moorrübe. Burkan. — Kui rahwarohi kõhuuuse, suuwammi ja lastele rinnahaiguste vastu. Werewaesetel, kui rohkesti rauda sisaldaw toit.

105. **Pune**, harilik. — Origanum vulgare L. — Gemeiner Dost. Brauner Dost. Das Badekraut. — Kinkudel, wõsas. Korjatakse õitsemise ees warte ülemised osad ühes lehtede ja õitega.

Sisaldab: Eeterline õli, parkaine.

Arstirohuna: Närvahaiguse, wereseisaku, teha alumistes osades, raskehingamise, kõhuwalu, kuupuhastuste ajal, nahahaiguste, skrophulose puhul ja juustekaswu parandama rohuna.

106. **Puju**, harilik. — Artemisia vulgaris L. Beifuß. Uedade, teede ääres ja kinkudel. Korjatatakse juured sügisel ehk warakewadel ning kuiwatatakse ruttu ja hoitakse alal, kõigeparem plekknõudes. Pääle juurte korjatakse warte ülemised osad ühes õite ja lehtedega; wiimased tuleb korjata just õite pungade lahthõõmise eel.

Sisaldab: Eeterline õli, waiik ja parkaine.

Arstirohuna: Langetõwe, korratute kuupuhastuste ja hüsteria puhul. Weini- ja liköörihastest.

107. **Puju**, põld. — *Artemisia campestris* L. — Rote Beifuß. — Teede ääres, kinkudel ja väljadel. Rahwarohuna kõhugaiguste ja naistehaiguste vastu ja haigete juures suitsetamiseks.

108. **Punand**, harilik. (Kopsurohi). — *Fumaria officinalis* L. — Erdrauch. Grundkraut. — Põldudel, prügi-hunnikutel. Korjatakse warte ülemised osad ühes lehtede ja õitega õitseajal.

Sisaldab: Fumariin, fumarhape.

Arstirohuna: Näärmete (stroofulose) haiguste, melankolia ja ipohondria vastu ja werepuhastamise rohuna. Palju tarvitamise juures sünnitab südame kloppimist. Wäriwi- ja wiinawabrikutes.

109. **Pärn**, harilik. — *Tilia ulmifolia* Scop. (*T. cordata*, *Tilia parvifolia*). — Linde — Tarwitatakse died, mis parajal õitseajal kohe pääle õite lahtilöömist ühes õie warrel olewa kattelhega korjatakse juuli ja augusti kuus. Kuivatada tuleb kohe ja ettevaatlikult.

Sisaldab: Eeterline õli, lima ja parkaine.

Arstirohuna: Sigileajawa, werepuhastawa, neeruhaiguse rohuna ja wannideks. Pääleseda hiinatee aseainena. Pärna seemned sisaldawad kuni 58% raswaõli, mis wäga häa söögiõli.

110. **Raß**. — *Cynoglossum officinale* L. — Gemeine oder große Hundzunge. — Teede ääres, kinkudel. Korjatakse terve rohi õitseajal.

Sisaldab: Alkoloid zynoglosiin.

Arstirohuna: Wanematel aegadel tarwitati juurt krampide vastu. Siljem kurgu kattarri, werekõhimise ja werise kõhutõwe vastu. Pääle seda tarwitatakse seda rottide wastase abinõuna, milleks seda rotiaukudesse pannakse. Mõnede andmete järele on wärskest rohust wäljatõmme kurare aseaineks kõlblik.

111. **Randrohi**, (werihein). — *Achillea millefolium* L. Schafgarbe. Feldgarbe. — Korjatakse eraldi lehed ja died. Lehed korjatakse õite lahtilöömise eel ja died kohe pääle õite lahtilöömist. Died, mis juba pudenemisele lähewad ja wäga wäljakaswanud on, ei kõlba. Died lõigatakse wäikste sarikate wiisi warre küljest ära.

Sisaldab: Eeterline õli.

Arstirohuna: Rahwarohuna tiiskuse, kopsuhai-
guse, kuupuhastuste rikete, neeru- ja kõhuhai-
guste puhul.

112. **Räubürt.** — *Verbena officinalis* L. — Eisenkraut.
Teedeäärtel, tänawatel. Korjatakse terve õitsev taim,
kohe kuivatatakse.

Sisaldab: Mõru- ja parkaine.

Arstirohuna: Kõhutegevuse tõstva, neeruhai-
guse ja kollatõve rohuna. Tehniliselt weini- ja likööri-
wabrikutes ja hiinatee aseainena.

113. **Ristithein,** walge. — *Trifolium repens* L. —
Weißer Klee. — Alafadel, karjamaadel põldudel.

Sisaldab: Parkaine.

Arstirohuna: Rahwarohuna kõha ja walgete
jookside ning jookswa vastu. Välispidiselt pehmen-
dama mähisena paistete pääle. Tehniliselt wiinawabrikutes.

114. **Ristithein,** põld. — *Trifolium pratense* L. —
Rohter Klee. Futterklee. — Arudel, karjamaadel ja põldudel,
külwatuna. Korjatakse õitsemad pead, mis kohe kuivatatakse.

Arstirohuna: Rahwarohuna krampide ja lask-
tawa kõha vastu.

115. **Ristirohi,** harilik. — *Senecio vulgaris* L. —
Kreuzkraut. Gemeiner Baldgreiz. — Haritud maapinnal
umbrohuna. Korjatakse terve õitsev taim.

Arstirohuna: Rahwarohuna tarwitusel ja nimelt
arstitud on selle rohu wärskel sahwiga krampisi. Pääle
seda kui oksleajawat, malfahaiguse ja werelõhimise rohtu.
Välispidiselt kaititambitud rohuga on arstitud paiseid.
Lasterinna tarwitamisest ära harjutamisest pannakse rin-
dade pääle.

116. **Ruhtilil.** — *Centaurea cyanus* L. — Kornblume.
Põldudel wiljahulkas. Korjatakse ainult died ilma die
kõrwita ja kuivatatakse nii ruttu, kui wõimalik, parem
kunstlise soojustega ja hoitakse walguse eest kaitstud nõudes
alal. Rahwarohuna walgete jooksu, kõhu lahtitegewa,
kanapime, filmahaiguste rohuna tarwitatud.

117. **Ruse,** kolmis. — *Bidens tripartita* L. — Drei-
teilliger Zweizahn. Fieberkraut. Frauenspiegel. — Korja-
takse warte ladwad õite ja lehtedega õitseajal. Sämedad
warred ei tarwitata. Wanematel aegadel rahwarohuna
kui higile ja kuseleajaw rohi. Siljem tee ja wannide näol
(stropuloss) näärmete haiguse rohuna.

118. **Rõithein.** — *Raphanus raphanistrum* L. — Gemeine Heberich. Harilik umbrohi väljadel. Rahvarohuna tiivahaiguse, skorbuti ja raskerinna puhul.

119. **Saar.** — *Fraxinus excelsior* L. — Ufchbaum. Die Edelesche. Korjatakse koor ja lehed.

Sisaldab: Fraxin ja parthape.

Arstirohuna: Rahvarohuna külma tõve, kõhu usside ja jooksva västu. Koorel on ka kõhu pehmen-davad omadused.

Tehniliselt tarvitatakse wärmimiseks, nimelt pruuniks, siniseks ja mustaks.

120. **Sealõuarohti.** — *Scrophularia nodosa* L. — Knoten-Braunwurz. — Uledade ääres, mõrastikus, kallastel. — Korjatakse juur ja taime maapäälsed osad eraldi.

Arstirohuna: Wanematel aegadel rahvarohuna skrofulosi, kaelahaiguse, hullude loomade hammustuste, weekartuse haiguse västu ja paisetanud ning kõwenenud kohtade pääle.

121. **Silmarohti.** — *Euphrasia officinalis* L. — Gemeiner Augentrost. Weiser Augentrost. — Ufadel, kar-jamaadel. Rahvarohuna silmade ja rinnahaiguste puhul. Wannideks lastele kõhuhaiguse ja songi västu.

122. **Sinilill.** — *Hepatica triloba* Gil. — Leberkraut. Warjulistes lehtmetsades sarabikkudes. Korjatakse terve taim ditse ajal. Wanal ajal on tarwitusel olnud, siis wahel pääl täiesti unustusse jäätud, hiljemalt aga jälle tarwi-tama hakatud.

Sisaldab: Parthape.

Arstirohuna: Rahvarohuna maksahaiguste, werekõhimise, gonorrhoe ja tedretähtede västu. Mõjub üle-üldiselt pehmelt kokkutõbawalt.

123. **Siumari.** Häkisehaigerohti. — *Actaea spicata* L. Uchriges Christophkraut. — Lehtmetsades, mäeweergudel, paekalda all. Korjatakse juur. Rahvarohuna wahel tuntud. Tarwitatud on migreeni ja jooksva puhul, pääasjalikult aga loomade arstimiseks *Helleborus niger*'i aserohuna.

124. **Sookail.** (Saaremaal lihtsalt kail.) — *Ledum palustre* L. — Sumpf-Vorst. Flohkraut. Vorsch. — Kor-jatakse ditsewad oksteladwad ühes lehtedega ja kuivatatakse.

Sisaldab: Eeterline õli, parthape, ledumkamper, mis kihwtiselt mõjub.

Urstirohuna: Wanemotel aegadel tarvitati lehed nahahaiguste vastu. Rahwa seas läkastava kõha, strofolosi, luuvalu ja tiistuse vastu. Rohi mõjub ka kusele ja higistama ajawalt. Rohu segatakse ka õlle sekka, et seda rohkem joomastawaks teha.

125. **Soolikarohi.** (Reinwarred Saaremaal.) — Tanacetum vulgare L — Rainfarn. Wurnfarn. — Teedeääres. Korjatakse warte ülemised osad ühes lehtede ja õitega, ja õied ning seemned eraldi. Korjamise aeg juulist kuni oktoobrini.

Sisaldab: Tanacetin, parthape ja eeterline õli.

Urstirohuna: Kõige päält kõhuusfide vastu. Suurel arwul tarvitamine mõjub kihwtiselt. Pääle kõhuusfide vastu tarvitamist on tarvitamisel olnud nõrga kõhu tegewuse, emakuhaiguste, jooksma, luuvalu, ipohondria, langetõwe ja kuufordade äraoleku vastu. Saksamaal, Neudorfis kultiveeritakse.

126. **Sõnajalg,** Maarja. — Aspidium Filix mas Sw. — Wurnfarn. — Korjatakse juurikas, mis juurtest ja soomustest puhastatakse. Lehtede warred wõiwad nii äralõigatud saada, et lihawad paksud osad juurika külge jääwad. Mõned nõuawad aga puhast juurikat, mis sugusel korral warred täielikult tulewad äralõigata.

Sisaldab: Raswadli, eeterõli jäljed, parthape, filitshape, waha ja wai.

Urstirohuna: Paelussi vastu.

127. **Sõstrad,** mustad. — Ribes nigrum L. — Schwarze Johannisbeere. Wanzenbeere. — Pääasjalikult aedades. Korjatakse õitseajal lehed. Pääle lehtede tarwitatakse ka marju. Lehed rahwarohuna pääasjalikult higistama ajawarohuna. Marjadest valmistatud sahwiti olewat hää rohi läkastawa kõha vastu ja on praegu Saksamaal tarvitamisel.

128. **Sõnajalag,** müüri. — Asplenium ruta muraria L. — Mauerraute. — Müüridel, kaljudel. Korjatakse terve rohi. Rahwarohuna, kui wahend, mis hingamise organide haiguste puhul lima aitab wäljajehita ja operitiwum.

129. **Sõttrei.** — Horniaria glabra L. — Bruchkraut. Liiwatinkudel, kesadel, kuival murul. Korjatakse taime maapäälne osa õitseajal juulist kuni sügiseni. Mõnes paigas korjatakse terve taim ühes juurtega.

Sisaldab: Serniariin, saponin, parthape, paronychin.

Arstirohuna: Neeruhaiguste, iseäranis kroonilise põie kattari puhul.

130. **Tafjas**, suur. — *Lappa officinalis* L. (*Arctium Lappa-Luce*). — Klette. — Prügihunnikutel, aedade ääres, teede- ja põlluäärtel. Korjatakse juured sügisel ehk varakemadel ja kuivatatakse hästi. Alalhoidma peab hästi kaanetatud nõus, milleks plekknõud väga kohased. Vastav alalhoidmine on sellepärast tähtis, et juured väga kergesti usside poolt rikkkutud võivad saada.

Sisaldab: Inulin, parthape, eeterõli ja lima.

Arstirohuna: Seespidiselt werepuhastava, higistamaajava ja kuse hulka suurendava rohuna. On ka tarvitamisel olnud jookswa, luumalu ja siifilisi vastu. Välispidiselt rahva poolt armastatud juukse rohuna.

131. **Tafjas**, will. — *Lappa tomentosa* Lam. — Riisama kui eelmine.

132. **Tamm**, harilik. — *Quercus pedunculata* Ehrh. — Korjatakse kowadel mahlaajal koor noortelt okstelt ja tüwidelt. Pääle koore tarvitatakse tõrusi (seemneid). Mõned teaduse mehed soovitavad arstimiseks tarvitatawat tamme koort mitte üle aasta tagavaras hoida.

Sisaldab: Tamme parthape, quercit, quercin, galushape, wail.

Arstirohuna: Mõjub kui kergelt kokkutõmbew wahend. Välispidiselt tarvitatakse wannideks ja sissepitsimiseks jne. Loomadele seespidiselt kõhu lahtioleku puhul. Tõrude kõhwi soovitatakse näärme (strofulose) haigete lastele. Tehniliselt nahaparkimiseks.

133. **Tarnas**, liiwa. — *Carex arenaria* L. — Sandsegge. Liiwastel mererandadel. Korjatakse juurikas.

Sisaldab: Lima, wail ja eeterline õli.

Rahwarohuna werepuhastava, higistama ajava ja kuse hulka suurendava rohuna, ka jookswa puhul. Selle rohu juurikat nimetatakse Saksamaa sarsaparilleks.

134. **Teeleht**, süstleheline. — *Plantago lanceolata* L. Lanzettblättriger. Wegerich. — Korjatakse terve taim ilma juurteta õitseajal.

Sisaldab: Parthape, wäiksel mõddul wihaaine ja lima.

Arstirohuna: Wanemal ajal oli tarwitusel rahwarohuna, siis kauemat aega unustuses, uuemal ajal jälle tarwitusele wõetud kõha, seedimise rikete, wereoksendamise

Külmatõve, tiiskuse, ja jooksva rohuna. Wiimasel ajal neeruhaiguste vastu ja välispidi paisete, filmahaiguste, isearanis näärmehaigusliste filmahaiguste puhul.

135. **Teeleht**, keskmine — *Plantago media* L. — ja **Teeleht**, suur, — *Plantago major* L. — nagu eelmine. Et nende kolme teelehe mõju kõigiti ühesugune, siis võib neid isikliku soovi järele tarvitada.

136. **Tokkroos**, tõmmu. — *Althaea rosea* Cav. — Stokkrose. Schwarze Malwe. Baummalwe. Schwarze Pappel. Halsrose. — See taim tuleb meil ette ainult ilutaimena aedades. Tema õittelehed sisaldavad väga ilust värviolust, mis kohane kõigisuguste toiduainete, karastavate jookide, veinide jne. värvimiseks. Sellepärast oleks soovitatav selle taime laialdasem kasvatamine.

Taime tuleb kasvatada liivasel, läbimädanenud sõnnikuga väetatud päevapaisstelisel kohal. Maapind peab umbes $\frac{1}{2}$ m. sügavuselt pehmeks tehtud olema. Maapinna võib juba sügisel valmis harida ja kowadel taimede istutamise eel veel kord läbikiinda. Saavutamine võib sündida seemnete abil. Täisõieliste juures võib ka warte abil. Seemned tulewad külwata hää aiamaa pääle umbes kesk suweajal ja nii, et nad umbes sentimeetri paksuselt mullaga kaetud oleksid. Järgmisel kowadel istutatakse taimed kohtadele ja nimelt reas, wahega umes 70 sentim. Suureks kaswanud taimed on soovitatav tuulewarjuks aiaga ümberpiirata ja neid leppide abil toetada. Talweks tulewad istandused katta kõige parem samblaga ehk selle taolise ainega. Kõigide wahel võib ära kasutatud saada mõne teise taime, näituseks kummeli kasvatamiseks. Died tulewad korjata kui nad juba täiesti wäljaarenenud, kuid veel mitte täiesti lahti lõõnud ei ole. Korjamist toime-tatakse harilikult taks korda päewa jooksul. Lähewad lehed wärwimise otstarbeks, siis korjatakse ainult õite lehed. Urstliiseks otstarbeks korjatakse aga terwed died ühes tupega. Kuivatada tuleb väga ettewaatlikult ja õhufese kihina. Seemnete saamiseks jäätakse kõige tugewamatele taimetele täisõitega 8—10 õit. Kõige suurem tokkroosi waenlane on malwa rooste (*Puccinia malvacearum* Mout). On selle ilmumist märgatud, tulewad tõbised taimed kohe ärapõletada. Urstimisel on wahel lootust. Harilikult ei anna see hääd tagajärge.

Sisaldab: Lima, parkhape ja wärwiollus.

Arstirohuna: Reedise näol kõharohuna ja kuris-
tamiseks. Wenemaal rahwarohuna laialt tarvitamisel
kui ofaaine aborti väljatulemise tee hulka.

137. **Toomingas.** — *Prunus padus* L. — Traubentirsche.
Vogeltirsche. Faulbaum. — Lehtmetsades. — Korjatakse
koor kewadel mäha ajal noorematest tüvedelt ja okstelt.

Rahwarohuna tarvitatud frampliku kõha, külmatõve,
kopsuhaiguste, kopsu weetõve ja kõhu lahtioleku vastu.
Roored üleüldiselt mõjuvad higistamaajawalt ja kusehulka
suurendamalt. Ametlikult läib toominga wesi weel praegu
silma tilkade hulka.

138. **Tulikdielistest** on: Ranakoole, *Ficaria verna*
Huds.. Mürktulil, *Ranunculus sceleratus* L., Mugultulil
Ranunculus bulbosus L. ja Rabatulil *Ranunculus flammula* L.,
haiguste rawitsemiseks tarwitusel olnud ja nimelt kui
willdie ülestõmbawad rohud. Nendest on iseäranis kange-
mõjuline mürktulil. Ka Kullerkupp *Trollius europaeus* L.,
nagu seda arstirohutaimede nimelirjast näha, on tarwita-
misel olnud. Wiimase kui ka esimiste tulikdieliste lähema
tarvitamise wiiside kohta ei ole seni ajani kordalainud
põhjalikke andmeid koguda.

139. **Türgiuba.** — *Phaseolus vulgaris* L. — Gemeine
Bohne. — Tarwitusel on olnud seemnetest (ubadest),
wabastatud kaunad.

Arstirohuna: Rahwarohuna liigete jookswa, põie
neeru-, ja südamehaiguste puhul. Et hääd mõju lätte
saada, peab neid kaua külma wee sees leotama, kuni nad
pehmeks lähewad, siis hästi kaetud nõus keetma; lahtise
nõu sees keetes lendawad mõjuollused ära.

140. **Türnpuu.** — *Rhamnus cathartica* L. — Kreuz-
dorn. Purgierwegedorn. — Lehtmetsades. Korjatakse sep-
tembri ja oktoobri kuudel küpsed marjad ja kuwatatakse
paraja soojuse juures ruttu.

Sisaldab: Rhamnoemodin, suhtur ja kollane wärwi-
ollus.

Arstirohuna: Peaasjalikult pehmelt mõjuwa,
kõhulahtitegewa ja kusehulga suurendawa rohuna. Poo-
walminud marjadest walmistatakse wärwi, mis läheb
toiduainete wärwimiseks.

141. **Tungal.** — *Claviceps purpurea*. — Mutterkornpilz.
Tungal on sõbdit-seen. See seen toidab ennast rukkii-
päade emakasõlmede küljes, kuhu seemeidukesed tuule eht

putukate läbi kantakse. Kui ruffis on walminud, siis lõpeb toiduainete woolamine walminud terade juure ja seen jääb nälga. Nüüd muutub tungla seene tude tihedaks mustjas-wioletiks koguks, mida tungalteraks nimetatakse. Sell kujul elab seen talwe üle. Nii on siis tungaltera, mida apteekides tarwitatakse, tungalseen puhkawas olekus. Need terad tulewad just ruffi walmimise eel koguda ja kerge soojuse juures lubja abil kuivatada. Alalhoidma peab kas pudelites ehk hästi kaanetatud plekknõudes. Arstlikuks tarwitamiseks on tungaltera kõlbulik ainult ühe aasta jooksul.

Sisaldab: Raswaõli, cholesterin, mykose, manniit tungin, mannon, Methylamin, trimethylamin, leucin ergotin, fermentid, wai, munawalge ja waha.

Arstirohuna: Peaasjalikult naisterahwaste suguosade werejooksude wastu. Ka sünnitamise abiandmise juures on tungaltera tähtis rohi. Ka saab teda tarwitatud kopsu ja teiste orgaanide werejooksude puhul.

Tungalterad on väga kihwtised ja nende oskamata ehk kogemata ja kauaaegse tarwitamise juures tulewad tõsised kihwtitused ette. Sellepärast wõib nendega arstimist ette wõtta ainult õppinud arsti juhatusel. Ka tuleb hoolsalt selle järele walwata, et nad wilja sekka ei sattu ja siis ühes jahudega sisse ei sõda.

Järsk kihwtitus awaldab ennast janus, okses, läbi-jooksus ja lõpuks krampides. Pikaldase, s. o. wäiksel mõõdul kauaaegse tarwitamise juures tuleb ette krooniline kihwtitus, mille tagajärjeks on liigete ärasuremine ja otsast äralangemine, nagu sõrmed, warbad jne. wõiwad otsast äralangeda, ka raskest närwihaigused tulewad ette.

142. Ubaleht. — *Menyanthes trifoliata* L. — Bitterklee. Biberklee. Fiberklee. — Soopaitades, wai fetes jõe kääruks. Korjatakse õitse ajal juuni ja juuli kuudel lehed, mis mõni sõrm alamalt kolmeks arunemist ära lõigatakse.

Sisaldab: Mõruaine *Menyanthin*.

Arstirohuna: Rõhutegewuse parandawa ja söögiisu äratawa rohuna. Pääle seda wahelduwa külmatõwe wastu. Tehniliselt nappi- ja õllewabrifutes.

Uibuleht, ümmarleheline. — *Pirola rotundifolia* L. — Rundblättriges Wintergrün. — Kaswab warjurikastes metsades. Korjatakse lehed õitse ajal.

Sisaldab: Arbutin, Ericolin, wai, parkhape.

Arstirohuna: Rahwarohi, rohkendab kusehulka, äritab nahka, ja pöietiwide rohuna.

144. **Uibuleht**, talwif. — *Pirola umbellata* L. — Nii-sama kui eelminewat.

145. **Ussilaut**. — *Paris quadrifolia* L. — Vierblättrige Einbeere. — Tarwitamisel on olnud juured, rohi ja marjad. Terwel taimel on kangeft mõjuwad kõhulahtitegewad ja ofseleajawad omadused. Tähtsam hõmopatia apteegi rohi, kus teda hingamiseteede haiguste ja tiisikuse puhul tarwitatakse. Pääle seda küüntesõdja arstimiseks, milleks katti-pekstud lehti ja marju küünte pääle pannakse.

Üleüldiselt on ussilaut narlotiliselt kihwtine taim. Iseäraniis kardetaw on ta kanadele. Inimestele kihwtituse juures tuleb anda esmalt ofseleajawat rohutu ja sellele pääle äädikat ehk mända teist haput jooki.

Tehniliselt lõnga wärwimiseks kollaseks, milleks enne ditsmiist korjatud lehti tarwitakse. Walmimata marjadest walmistatakse rohiliist wärwi, mida kunstnikud tarwitawad.

145. **Ussitatar**. — *Polygonum bistorta* L. — Schlangenkraut. Natterknöterich. Drachenzurz. Niisketel aasadel. Korjatakse juurikas pääle ditseaga.

Sisaldab: Parkhape ja tärklis.

Arstirohuna: Rahwarohuna werise kõhutõwe ja werejookside puhul. Tehniliselt nahapartimiseks.

146. **Waag**, aed (Allant). — *Jnula helenium* L. — Allant. Helenenkraut. — Uedades. Korjatakse juurt sügisel hilja ehk lewadel wara.

Sisaldab: Inolin, ceterline õli, helenin ehk allantkamper.

Arstirohuna: Rõha, kopsuhaiguste, luuwalu ja jookswa puhul. Helenin saab juurtest puhtalt äraeraldatud ja iseseiswalt arstirohuna tarvitatud. Heleniinil ehk allantkampril on väga kanged mädanemise wastased omadused. Tapab tiisikuse pisilased weel väga wäikese protsendilise lahustamise juures. Tarwitatakse sellepärast kopsutiisikuse, läkastawa kõha ja sookülmatõwe puhul.

Wäljamaadel saab seda taime kaunis laialt kasvatatud, nagu Saksamaal, Inglismaal, Schweitsis ja Hollandis. Taim armastab sügawat niiskust sijaldawat sawist maapinda. Maapind ei tohi mitte väga humuse rikas ega soine olla. Kasvatamise koht olgu karedate põhjamaa

omadustega. Maa rammutamiseks alanti tarwis on kõige kohasem tugew kompost. Alanti kasvatamiseks kõlbawad wäga hästi halwad metsalagendikud. Kaswatada wõib alanti kas juurest ehl seemneist. Seemned külwatakse warakewadel hää aiamaa pääle. Sääle kaswanud noored taimed istutatakse, kas selsamal suwel ehl järgmise aasta kewadel nii umbes 30—35 sm. kaugusele üksteisest. Sünnib aga kaswatamine juurte läbi, istutatakse need sügisel niisama kaugusele üksteisest. Maapind istutatud taimede all hoitakse mõniaeg pääle istutamist lastmise abil märg. Siljem ei ole muud tarwis, kui maapind hakkamise abil terge hoida ja umbrohust puhastada. Kui soowitakse hästi suuri juuri saada, siis peab õied ära lõikama. 3—4 aasta sügisel kaewatakse juured maa feest wälja. Juured, mis olla 3 sm. läbi mõõta, lähewad uute soetamiseks, kuna 3 sm. ja jämedamad pikuti katki lõigatakse ja kiirelt küwatatakse. Suuri ei tohi koorida. Üks aar annab 20 kg. juurt.

147. **Waarikas.** — *Rubus idaeus* L. — Simbeere. — Korwitatakse marjad ja lehed. Lehed peawad saama korjatud õitseajal.

Sisalbab: Lehed, parthape, marjad, eeterline õli, wäiksel armul, mis harilikult küwatamise juures kaduma läheb, suhkur, õuna-, sidronihaped, lima ja pektiinilised ained.

Urstirohuna: Lehed tee näol kõha, läbijooksu ja kuupuhastuse rikete puhul. Osaine hiinatee aseaine hulka n. n. sakate. Marjad siirupi näol halwa maigu warjamiseks jne. rohtude hulka. Rahwa seas tuntud, kui külmetamise puhul hea higileajaw rohi.

Seda taimet peaks meil ka rohkem kaswatama hakkama. Taimet saawutamine sünnib juurde lahutamise abil. Istutada tuleb ridadeesse umbes 1½ meeterliste wahedega, et hõlbus oleks marju korjata ja maapinda korraldada. Warteist lastakse kaswada ainult 6—8 kõige paremad; teised lõigatakse ära. Kasuma jäätunutel tuleb ainult wanad surnud osad äralõigata. Taim armastab pool wilud kohta ja kerget, wärsket maapinda. Saaki wõib suurendada igaaastase wäetamise abil mädanenud lauda sõnnikuga. Kuue aasta pärast wõib maapind harilikult ära ja nõuab wahet külwi.

148. **Wahulik,** mõru. — *Polygala amara* L. — Bittere Kreuzblume. Sooheinamaadel. Korjatakse terve taim

õitseajal ühes juurtega. Arstlikeks otstarbeks tuleb seda taime korjata kõrgetelt kohtadelt, sest keskistel kohtadel kasvav taim kaotab oma wiha maitse.

Sisaldab: Wihaaine polygamariin, wähesel arwul eeterline õli, polygalahape ja saponiin.

Arstirohuna: Köhu- ja kopsuhaiguste rohuna.

149. **Wahulill**, harilik. — *Polygala vulgaris* L. — Gemeine Kreuzblume. Kreuzwurzel. — Üldiselt kui eelmine, kuid puudub wiha mait.

150. **Waremerohi**. — *Symphytum officinale* L. — Schwarzwurzel. Beinwell. — Niisketel aasadel, kraawides. Korjatakse juurt, milleks kõige parem aeg warakewade.

Sisaldab: Lima, suhkur, asparagin ja parkaine.

Arstirohuna: Lima sisaldawa rohuna kõha ja kõhu läbijooksu puhul. Wäljaspoolt haawade arstimiseks.

151. **Warjulill**, lõhnaw. (Waldmeister). — *Asperula odorata* L. — Waldmeister. Herzfreude. Meserig. Sternlebertraut. — Lehtmesades. Korjatakse terve taim ilma juurdeta. Korjata tuleb just õitsemise eel. Kuivatada wilus kuivas kohas ruttu. Nendel tingimistel walmistatud taubal on kõige parem lõhn.

Sisaldab: Kumariin.

Arstirohuna: Rahwarohuna tarwitatud kõhuhaiguse, südamepeksmise, nahahaiguste, kollatõwe, hullukoeratõwe wastu. Palju tähtsamat osa etendab ta aga maitse ja lõhna ainena, iseäranis napside ja likööride walmistamise juures. Ka tarwitatakse suitsetamise tubaka hulka hää lõhna andmiseks.

152. **Werew sõrmkübar**. — *Digitalis purpurea* L. Roter Fingerhut. — See taim tuleb meil aedades ilu-aimena arwa ette. Arstiliselt on ta väga tähtis südamehaiguste arstimise rohi. Meil wõiks seda hää eduga kaswatada. Kaswamiseks armastab see taim poolwilut ja maapinda, mis kerget taime humust, rohket mineraalollust, iseäranis räniühendust sisaldab. Lujja armastab ta wähe; juba umbes 1/2% lubja sisaldus mõjub kahjulikult. Ka sügaw must muld ei ole ta meelepärast. Kõige parem wäetise koosseis sõrmkübara maa wäetamiseks oleks umbes järgmine ühe tiinu kohta: Kaalifoola 237 kg, lämmastikuhapu kaaliumi 144 kg. ja superfosfaati 432 kg.

Rõdige parem on sõrmlübara seemned külwata mai algusel warem kohedaks tehtud ja siis weidi rullitud ning läbisõõlutud metsa mullaga kaetud pinnale. Seemneid millegiga ei kaeta. Sõrmlübara seemned armastawad wäga niiskust ja sellepärast tuleb püüda külwi rikkaliku niiskuse eest hoolitseda ja ka tuule eest warjata. 14 päewa pärast on taimed wäljas. Juuli algul tulewad taimed ümber istutada ja nimelt nii, et iga taime wahet oleks umbes 30 sm. Soowitam on sõrmlübara sekka istutada mõnda teist kõrgekaswuga taimet. Need taimed annaksid wilu ja seeläbi edeneks sõrmlübar parem. Taimed tuleksid nii walida, et neid sügisel kõrvaldada wõib. Kaswatus tuleb mõneaja taga metssikult kaswanud seemnete läbi wärskendada. Kellel oma mets wabalt tarwitada, wõiks nende kaswatamist metsa serwadel ettewõtta. Korjata tuleb lehti suure hoolega. Korjamine sünnib õitseajal ja nimelt korjatakse lehed ainult werewate õitega eksemplaaridelt. Korjatakse lehed ilma warteta. Kuivatamine peab sündima võimalikult ruttu kuiva paraja soojuse juures. Esmalt wõib ka neid rõduldel päewa täes kuivatada, sellejärel aga kuivatuse ahjus lubja pääl. Ülal tuleb hoida walguse eest kaitstud kinnistes klaasnõudes. Pikal-dase kuivatamise protsessi ja halwa alahoidmise juures häwitawad ensüümid mõjuollused ära. Korjata wõib lehti ühe ja kahe aastastelt taimedelt.

153. **Warsapõlwo.** — *Anagallis arvensis* L. — Uker-gauchheil. — Põldudel ja aedades. Selle rohu tarwitamine on wäga wana. Tuba Hypokrates on temaga haawu arstinud. Korjatakse terve taim õitseajal ilma juurdeta.

Sisaldab: Cyclamin.

Arstirohuna: Tarwitamisel olnud solutamise, weetõwe, närwihaiguste, langetõwe, maosalamise ja hullu-koerahaiguse arstimiseks.

154. **Werehurnarohi.** — *Chelidonium majus* L. — Schöllkraut. — Uedade ääres, prügihunnikutel, waremotel jne. Korjatakse terve taim ühes juurtega just õitsemise eel ja tarwitatakse lohe wärskelt rohtude walmistamiseks.

Sisaldab: Rihwtine alkaloid chelerythin, mitte kihwtine chelidoniin ja kihwtine wai.

Arstirohuna: Rahwarohuna laialt tarwitatud naha-, näarmehaiguste, sügelise, konnasilmade, kollaste nahaplekkide ja soolatüügaste wastu. Seespidiselt, kui kõhu lahtitegewat ja tusehulka suurendawat rohtu.

155. **Wesimüint.** — *Mentha aquatica* L. — Wasserminze. — Kraawides, soodes, kaldawõsastikus. Korjatakse lehed ditseajal.

Sisaldab: Eeterline õli, parthape.

Arstirohuna: Rahwarohuna, kui närwikawa ergutaja, krampide waigistaja ja kõhu puhutuste wastane rohi, kõhu ja jämesoole kattari, läbijooksu ja koleera puhul.

156. **Wõitla**, harilik. — *Taraxacum officinale* Wigg. Löwenzahn. Hundeblyme. — Korjatakse eraldi juurt ja loogu taim ühes juurtega. Saksamaa pharmakopöös nõuab wiimast. Rõigeparemaks korjamise ajaks terve taim korjamise juures loetakse kewadel ditseaja eelmist aega. Teiste allikate järele tuleb taim ühes juurtega ja lehtedega korjata teise aasta sügisel, s. o. tuleb korjata kaheaastane taim. Suur korjatakse sügisel ehk kewadel.

Sisaldab: Inulin, taraxacin, wihaaine ja suhkur.

Arstirohuna: Kui söõgiisu ärataja ja kõhu pehmendaja rohi. Hää rohi pikaldase hummuksuse wastu. Mõned soowitawad loomadete linaseemne wedeliku asemel. Pääle seda kolla-, makjatõwe ja kiwihaiguste arstimiseks.

157. **Üheksawägine.** — *Verbascum thapsus* L. — Kleinblumige Königskerze. Echte Königskerze. — Korjatakse ainult kollane dietroon 2-aastaselt taimelt. Korjamine peab sündima keskpäewal, kui died täiesti kuiwad. Rõige raslem on nende kuiwatamisega, sest et nemad, wäga kergest oma wärwi ja wäärtuse kaotawad. Esmalt lastakse died wähe aega kuiwa õhu käes kuiwada ja siis kuiwatatakse ruttu kuiwatamise ahjus kuni died krobekaks lähewad ja eunast sõrmede wahel peeneks lasewad hõõruda. Died tõmbawad wäga kergest õhust niiskust eneseesse ja sellepärast peawad wägahästi kaanetatud nõus alalhoitud saama.

Sisaldab: Wähesel arwul eeterline õli, lima, suhkur ja kummi.

Arstirohuna: Kuitõga lahutaja rohi, kõha korral. Wäljaspoolt pehmendawate mähiste näol. Mõnel pool ka haawade arstimiseks.

See taim on warem Badeni, Preisi, Austra, Baieri ja Hamburgi pharmakopööde järele ametlikult tunnustatud olnud. Ka mag. J. Kling Eesti-, Liwi- ja Kuramaa taimestikust on selle taim juures märkus: «off.: Flores Verbasci,» (tõlge: ametlikud: Üheksawägise died). Praegused Saksa- ja Wenemaa pharmakopööd tunnustawad aga

ainult *Verbascum Thapsiforme* ja *Verbascum phlomoides*’i
difi, misjугused siin harva aedades üfifikute taimedena
ette tulevad ja suuremal arvul ei kaswa.

158. **Ülane**, mõsa. — *Anemona nemorosa* L. — Busch
Windröfchen. — Lehtmetsades, mõsastikus. Rahwarohuna
tarwitamisel olnud, kui nahaärritaja, jookswa, juukse sam-
maspooliku, hambahaiguse ja lanapinne rohi.

159. **Karumustikas**. — *Atropa belladonna* L. — Toll-
kirsche. Teufelsbeere. Wolfskirsche. — See taim tuleb ka
meil Saaremaal ainult aedades ette, kuid kasvatamiseks
oleks kasulik. Karumustikas armastab sawist humuse ri-
kast häästi wäetatud maapinda. Kaswab niihäästi wilus,
kui ka päikesel paistel. Seda tuleb soetada seemneist, mis
fügifel maapinda külwatakse ehk kewadel wara sõnniku
lawadesse, kust pärast noored taimed kohale ümber istuta-
takse. Istutamise juures jäätakse iga taim wähet umbes
 $\frac{1}{2}$ meetrit. Karumustikat wõib ka wäga häästi metsa all
kaswatada. Et taim marjad wäga kirjimarjade sarnased,
siis söowad neid sagedasti lapsed. Sellepärast tuleb neid
laste eest hoida. Lehed korjatakse õitsewalt taimelt ja ni-
melt kolmes järgus. Lehed tarwittatakse, kas kohe wärskelt ehk
kuivatatult. Juured kaewatakse wälja teise ehk kolmanda
aasta fügifel ja kuivatatakse lõhkilõidigatult. Alalhoidmise
juures kahaneb mõju, mis aasta pärast juba tuntaw.

Lõppfõna.

Käesolewa kirjatoõ iseäralduste tõttu ei ole wõimalik üfifikute tai-
mede kirjeldust sel kujul ette tuua, et selle järele taimed määrata
wõiks, sellepärast olen selle täiesti wälja jätnud.

Nagu eespool toodud ülewaatest näha on arstimiseks wäga mitmed
taimed tarwitamisel olnud ja on ka weel praegu. Kuid ainult üfifikud
nendest on üleüldist ja laialdast tarwitamist leidnud. Mis selle põhju-
seks, seda ei saa siin ligemalt arutamise alla wõtta. Üleüldiselt wõiks
üelda, et põhjuseks see asjaolu on, et üks ehk teine taim sagedasti
oodatawat mõju ei awalda. Wimmest asjaolust on juba eespool jutt
olnud, kuna siin weel juure lisada wõiks, et üheks wäga sagedaks põh-
juseks on mitte õige taimede tarvitamine. Wäga sagedast tarwitatakse ekfi-
kombel ühe taimede asemel koguni teist.

Sellepärast oma lühikest ülewaadet lõpedades, soowitan kõigile, kes
üht ehk teist taimede soowitawad koduseks arstimiseks tarwitada ehk mingi
tarwis korjata, korjamise, kuivatamise ja alalhoidmise fuhtes silmas-
pidada täpselt neid lühikest märkust, mis eespool ette toodud. Eraldi
aga soowitan ei ühtegi taimede naabrite wõi tuttawate üleüldiste ja
päälisfauudsete juhatusete põhjal tarwitama hakata, waid selle ehtfufe
kindlaks tegemiseks kogunenud eriteadlaste poole pöörata.

A-6670
R K

23